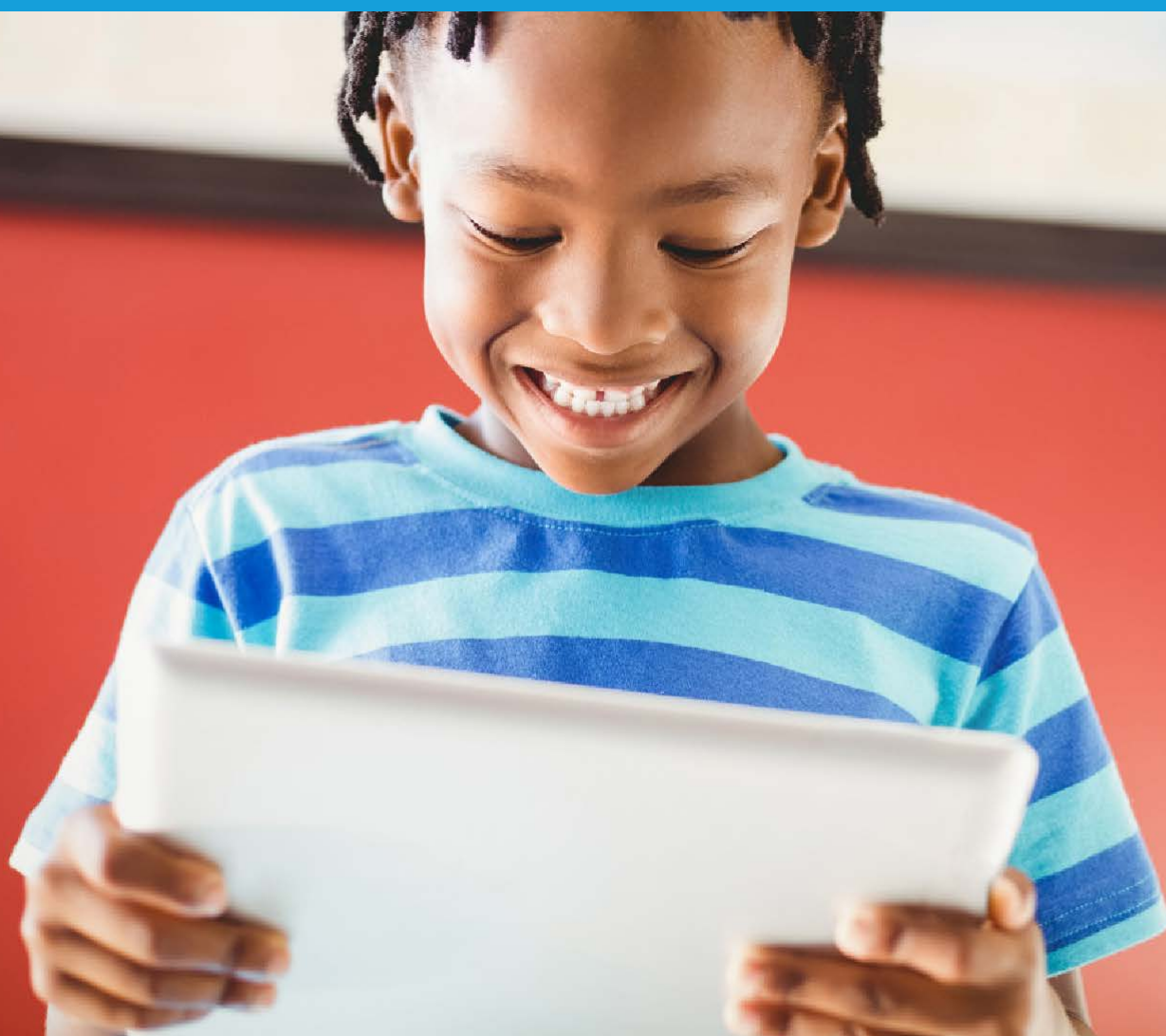

Smjernice za roditelje i edukatore u pogledu bezbjednosti djece na internetu 2020.

**Smjernice za
roditelje i
edukatore u
pogledu
bezbjednosti djece
na internetu**

2020

Zahvalnica:

Ove smjernice je sačinila Međunarodna unija za telekomunikacije (ITU) i radna grupa autora iz vodećih institucija aktivnih u sektoru informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT), kao i na pitanjima dječje (internet) zaštite, a obuhvataju sljedeće organizacije :

ECPAT International, Global Kids Online mreža, Međunarodni savez lica s invaliditetom, Međunarodna unija za telekomunikacije (ITU), Londonska škola ekonomije i političkih nauka, Internetska pitanja, Parent Zone International i Centri za bezbjedniji internet u Velikoj Britaniji/SWGfL.

Radnom skupinom je predsjedavao Karl Hopwood "Insafe" mreža centara za sigurniji internet (Insafe) ¹, a koordinirala je Fanny Rotino (ITU).

Neprocjenjiv doprinos je dat i sljedećim subjektima: COFACE-Families Europe, australijski povjerenik za eSigurnost, Evropska komisija, Savjet Evrope, e-Svjetska grupa (e-WWG), ICMEC, Mladi i mediji / Berkman Klein Centar za internet i društvo na univerzitetu Harvardu kao i vlade pojedinih zemalja i akteri privatnog sektora koji dijele zajednički cilj, a to je učiniti Internet boljim i bezbjednijim mjestom za djecu i omladinu.

Ove smjernice ne bi bile moguće bez odvojenog vremena, entuzijazma i predanosti autora koji su dali svoj doprinos.

ITU je zahvalan sljedećim partnerima koji su odvojili svoje dragocjeno vrijeme i pažnju (navedeni su po abecednom redu naziva organizacije):

- Julia Fossi i Ella Serry (australijski povjerenik za eSigurnost)
- Martin Schmalzried (COFACE-Families Europe)
- Livia Stoica (Savjet Evrope)
- John Carr (ECPAT International)
- Manuela Marta (Evropska komisija)
- Salma Abbasi (e-WWG)
- Laurie Tasharski (ICMEC)
- Lucy Richardson (Međunarodni savez lica sa invaliditetom)
- Carolyn Bunting (Internet matters)
- Fanny Rotino (ITU)
- Sonia Livingstone (Londonska škola ekonomije i Global Kids Online)
- Cliff Manning and Vicki Shotbolt (Parent Zone International)
- David Wright (Centri za bezbjedniji internet u Velikoj Britaniji/SWGfL)
- Sandra Cortesi (Mladi i mediji)

U okviru Instrumenta za povezivanje Evrope (CEF), European Schoolnet u ime Evropske komisije vodi platformu Bolji internet za djecu koja uključuje koordinaciju "Insafe" mreže evropskih centara za bezbjedniji internet. Više informacija na www.betterinternetforkids.eu

ISBN

978-92-61-30141-5 (štampana verzija)

978-92-61-30471-3 (elektronska verzija)

978-92-61-30131-6 (EPUB verzija)

978-92-61-30481-2 (mobil verzija)

Vodite računa o prirodi prije štampanja ovog izvještaja.

© ITU 2020

Neka prava su pridržana. Ovo djelo je licencirano za javnost putem licence Creative Commons Attribution-Non-Commercial-Share Alike za razliku od 3.0 licence IGO (CC BY-NC-SA 3.0 IGO).

Prema uslovima ove licence, možete kopirati, distribuisati i prilagoditi djelo u nekomercijalne svrhe, pod uslovom da je djelo odgovarajuće citirano. Pri svakoj upotrebi ovog djela ne smije se sugerisati da ITU podržava neku određenu organizaciju, proizvode ili usluge. Neovlaštena upotreba imena ili logotipa Međunarodne telekomunikacione unije (ITU) nije dozvoljena. Ako adaptirate djelo, svoje djelo morate licencirati pod istom ili ekvivalentnom Creative Commons licencom. Ako napravite prevod ovog djela, trebali biste dodati sljedeću izjavu o odricanju od odgovornosti zajedno sa predloženim citatom: „Ovaj prevod nije sačinila Međunarodna unija za telekomunikacije (ITU). ITU ne snosi odgovornost za sadržaj i tačnost prevoda. Originalno izdanje na engleskom jeziku je mjerodavno i autentično.“ Za više informacija, posjetite <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/igo/>

ITU je izdala prvu grupu Smjernica o zaštiti djece na internetu 2009. godine. Naš cilj tada bio je pružiti međunarodno usaglašeni okvir za razne sudionike – roditelje i nastavnike, privredu, kreatore politike i djecu - kako bi najmlađi korisnici Interneta bili bezbjedni, srećni i sigurni na mreži.

Od tih ranih početaka pa do danas, internet se razvio do neprepoznatljivosti. Internet je postao beskrajno bogatije sredstvo za djecu koje nudi obrazovne igre, zabavne aktivnosti i mnogo različitih načina dijeljenja, učenja i smislenog povezivanja sa prijateljima, porodicom i vanjskim svijetom. Međutim, u isto vrijeme internet je postao mnogo opasnije mjesto za djecu da bi se sama upuštala u njegovo korištenje.

Od pitanja privatnosti, lažnih vijesti i teških obmana, do nasilnog i neprimjerenog sadržaja, internet prevaranata i aveti pedofilskog zblizavanja i seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja, djeca - i njihovi staratelji - suočavaju se sa mnogim rizicima i izazovima.

Uz to, usljed pandemije COVID-a 19 zabilježen je porast broja djece koja su se prvi put pridružila globalnoj mreži radi učenja i socijalne interakcije. Ograničenja koja je nametnuo virus ne samo da su značila da su mnoga mlađa djeca započela interakciju na mreži mnogo ranije nego što su njihovi roditelji to mogli predvidjeti već je potreba za usklađivanjem radnih obaveza mnogim roditeljima onemogućila nadzor nad njihovom djecom, izlažući na taj način mlade riziku pristupanja neprimjerenom sadržaju ili tome da kriminalcima postanu objekat za proizvodnju materijala za seksualno zlostavljanje djece.

Prepoznavši ovo, države članice ITU zatražile su nešto više od blagovremenog ažuriranja Smjernica o zaštiti djece na internetu, što smo do sad periodično radili. Umjesto toga, ove nove revidirane smjernice su preispitane, ponovo napisane i temeljno nanovo osmišljene kako bi odražavale vrlo značajne pomake u digitalnom okruženju u kojem se nalaze današnja djeca.

Radi vas, korisnika ovih smjernica, naš cilj je bio podići svijest o obimu izazova i pružiti vam sredstvo koje će vam pomoći da efikasno pomognete interakciju mladih sa online svijetom. Ove smjernice će vam skrenuti pažnju na potencijalne rizike i opasnosti i pomoći vam da njegujete zdravo i osnažujuće online okruženje kod kuće i u učionici. U Smjernicama se takođe naglašavaju važnost otvorene komunikacije i stalnog dijaloga s djecom kako bi se stvorio prostor u kojem se mladi korisnici osjećaju bezbjedno da izraze svoju zabrinutost.

Osim što odražava novi razvoj digitalnih tehnologija i platformi, ovo novo izdanje Smjernica bavi se i važnim nedostajućim elementom: situacijom s kojom se suočavaju djeca s invaliditetom, za koju online svijet pogotovo nudi ključnu pomoć spas ka punom - i ispunjenom - učestvovanju u društvu. Uključeno je i razmatranje posebnih potreba djece migranata i drugih ranjivih grupa.

U pravom duhu uloge ITU-a kao globalnog sazivača, ponosna sam na činjenicu da su ove revidovane smjernice proizvod globalnih zajedničkih napora, čiji su autori zajednički autori iz široke zajednice sa više sudionika.

Takođe, drago mi je da predstavim našu novu maskotu Zaštite djece na internetu, a to je Sango – prijateljski raspoložen, odlučan i neustrašiv lik, koji je u potpuno samostalno dizajnirala grupa djece kao dio novog međunarodnog programa informisanja mladih o Međunarodnoj telekomunikacionoj uniji.

U doba kada sve više i više mladih posjećuje internet, ove Smjernice su važnije nego ikad. Roditelji i nastavnici, privreda, kreatori politike - i sama djeca - svi igraju vitalnu ulogu u dječjoj bezbjednosti na mreži. Nadam se da će vam ove smjernice biti korisne dok pratite djecu o kojoj se brinete na izvanrednom putovanju ka otkriću nevjerovatnih mogućnosti koje Internet nudi.

Doreen Bogdan-Martin, direktor
Biro za razvoj telekomunikacija

Sadržaj

Zahvalnica:	iv
Predgovor	vii
Završni izvještaj	1
1 Uvod	3
2 Šta je zaštita djece na internetu?	6
3 Djeca i mladi u povezanom svijetu	7
4 Djeca sa ranjivošću	19
5 Novi i nadolazeći rizici i izazovi	22
6 Razumijevanje rizika i šteta	28
7 Uloga koju mogu igrati roditelji i staratelji	33
8 Smjernice za roditelje i staratelje	36
9 Uloga edukatora	43
10 Smjernice za edukatore	48
11 Zaključak	51
Terminologija	52

Lista tabela i slika

Tabele

Tabela 1: Ključna područja razmatranja za roditelje, njegovatelje i staratelje	37
Tabela 2: Ključna područja razmatranja za edukatore	48

Slike

Slika 1: Djeca (%) koja najmanje jednom sedmično igraju online igre prema polu i starosti	9
Slika 2: Djeca (%) koja se na internetu bave najmanje trima društvenim aktivnostima sedmično, prema polu	10
Slika 3: Djeca (%) koja se na internetu bave najmanje jednom kreativnom aktivnošću sedmično, prema polu i starosti	11
Slika 4: Djeca (%) koja se na internetu bave najmanje trima ili više aktivnosti traženja informacija sedmično, prema polu i starosti	13
Slika 5: Djeca (%) koja su doživjela povredu na internetu, prema polu i starosti	16
Slika 6: Djeca (%) koja koriste internet kod kuće barem na sedmičnoj bazi, prema polu i starosti	18
Slika 7: Klasifikacija online rizika po djecu	28
Slika 8: Djeca koja koriste internet od kuće (2012.), ili na drugim mjestima (2017, 2018, 2019), a koja su izjavila da im je pružena bilo kakva informacija ili savjet o tome kako bezbjedno koristiti Internet, po starosti	44

Završni izvještaj

Prema podacima ITU-a, procjenjuje se da je 2019. godine Internet koristilo 4,1 milijardu ljudi, što predstavlja porast od 5,3 odsto u odnosu na procjene iz 2018. godine.

Djeca i mladi koriste Internet u razne svrhe, od traženja informacija za školske projekte do časkanja sa prijateljima. Oni vrlo dobro vladaju složenim programima i aplikacijama, povezuju se na Internet preko mobilnih telefona, tableta i drugih ručnih uređaja kao što su satovi, iPod Touch, čitači e-knjiga i gejmerske konzole¹.

Internet takođe služi kao važno sredstvo u životu različitih grupa djece i mladih. Djeci migrantima internet održava vezu sa porodicom i prijateljima i nudi pogled na kulturu njihovog novog okruženja. Omogućava djeci i mladima s invaliditetom da se druže i da budu uključeni u aktivnosti koje su nedostupne van mreže te pruža mogućnosti da budu ravnopravni sa vršnjacima na mreži, pri čemu su njihove sposobnosti vidljivije od invaliditeta.

Međutim, pored pružanja pristupa i mogućnosti, internet takođe može da izazove rizik i da naštetiti, pri čemu su neki podložniji tome od drugih. Na primjer, za djecu migrante i omladinu, posljedice kršenja povjerljivih informacija na mreži mogu biti dramatične - u pogrešnim rukama informacije se mogu koristiti za identifikaciju i ciljanje ljudi na osnovu njihove etničke pripadnosti, imigracionog statusa ili neke druge karakteristike identiteta²; za djecu i mlade sa poremećajima iz autističnog spektra (ASD), društveni izazovi poput poteškoća u razumijevanju namjera drugih mogu ovu grupu učiniti ranjivom na „prijatelje“ sa lošim namjerama, a djeca i mladi sa invaliditetom podložniji su odbacivanju, stigmatizaciji i manipulaciji.

Mnogi roditelji i staratelji su u tipičnoj zabludi da je njihovo dijete bezbjednije ako kompjuter koristi kod kuće ili u školi nego negdje drugo. Ovo je opasna zabluda jer internet djecu i mlade može odvesti gotovo bilo gdje u svijetu, a pritom mogu biti izloženi potencijalno opasnim rizicima, baš kao što bi to moglo da se desi i u stvarnom svijetu. Međutim, djeca i mladi su izloženi malo većem riziku od toga da im se naštetiti prilikom pristupa internetu preko pametnog telefona, tableta ili drugih ručnih uređaja. To je zato što ovi ručni uređaji omogućavaju trenutni pristup internetu sa bilo kojeg mjesta i manje je vjerovatno da će ih roditelji ili staratelji nadgledati.

Ove smjernice su sačinjene u okviru inicijative za zaštitu djece na mreži (COP), kao dio ITU-ovog globalnog plana sajber bezbjednosti³, s ciljem uspostavljanja osnove za bezbjedan i siguran sajber-svijet i to ne samo za današnju omladinu već i za buduće generacije. Ove se smjernice fokusiraju i na djecu iz ranjivih kategorija, posebno na djecu migrante, djecu s autizmom i djecu s invaliditetom.

Smjernice su zamišljene kao nacrt koji se može prilagoditi i koristiti na način koji je u skladu s nacionalnim ili lokalnim običajima i zakonima i koji će se baviti problemima koji mogu uticati na svu djecu i mlade ispod 18 godina starosti.

¹ ITU, (2019), Measuring digital development. Facts and figures 2019, <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2019.pdf>.

² UNICEF (2017), *The State of the World's Children 2017: Children in a Digital World*, <https://www.unicef.org/uzbekistan/media/711/file/SOWC:%20Children%20in%20a%20Digital%20World.pdf>.

³ ITU (2020), *Global Cybersecurity Agenda (GCA)*, <https://www.itu.int/en/action/cybersecurity/Pages/gca.aspx>.

Smjernice za roditelje i edukatore o bezbjednosti djece na internetu

Konvencija UN-a o pravima djeteta definiše dijete kao svako lice mlađe od 18 godina. Ove smjernice se bave problemima s kojima se suočavaju sva lica mlađa od 18 godina u svim dijelovima svijeta. Međutim, vrlo je mala vjerovatnoća da će sedmogodišnji korisnik interneta imati iste potrebe ili interesovanja kao 15-godišnjak koji tek započinje srednju školu ili 17-godišnjak na ivici odraslog doba. Ove smjernice su usmjerene ka davanju savjeta ili preporuka za različite kontekste jer specifične potrebe zahtijevaju individualno razmatranje i zato što različiti lokalni, pravni i kulturni faktori imaju važan uticaj na način na koji se ove smjernice mogu koristiti ili tumačiti u bilo kojoj zemlji ili regionu.

1. Uvod

Na globalnom nivou, svaki treći korisnik interneta mlađi je od 18 godina⁴, što je zapanjujuće s obzirom na to da je 2018. godine više od polovine svjetske populacije koristilo internet. U zemljama u razvoju djeca prednjače u korištenju interneta, odrastajući uz internet, a prvo se povezujući putem uređaja⁵.

Kako će sve veći broj djece širom svijeta imati pristup internetu, ostvarivanje njihovih prava sve će više oblikovati ono što se događa na mreži. Pristup internetu je od suštinskog značaja za ostvarivanje prava djece.

S obzirom na to da je svako treće dijete korisnik interneta, još uvijek postoji oko 346 miliona djece širom svijeta koja nisu povezana sa internetom⁶. Oni koji bi mogli posebno imati koristi od mogućnosti koje Internet nudi često su najmanje povezani. Vidimo da u afričkoj regiji oko 60 posto djece nije na mreži, u poređenju sa 4 posto u Europi⁷.

U pogledu pristupa Internetu, takođe postoje značajne razlike prema polu. Istraživanje⁸ pokazuje da u svim regijama, osim u sjevernoj i južnoj Americi, ima više muških nego ženskih korisnika interneta. U mnogim zemljama djevojčice nemaju iste mogućnosti pristupa kao dječaci, a čak i tamo gdje imaju, djevojke se u mnogo većoj mjeri nadgledaju i ograničavaju prilikom upotrebe interneta .

Digitalne podjele nadilaze pitanje pristupa. Djeca koja koriste mobilne telefone, a ne računare, stiču po kvalitetu drugorazredno internetsko iskustvo, a ona koja nemaju digitalne vještine ili govore manjinske jezike često ne mogu pronaći relevantan sadržaj na mreži. Djeci iz ruralnih područja češće se dešava krađa lozinki ili novca. Oni takođe slabije ovladavaju digitalnim vještinama, provode više vremena na mreži (posebno igrajući igre) i manja je mogućnost roditeljskog nadzora⁹.

I djeca i odrasli kažu da je digitalna podjela stalna briga i da zahtjeva posvećena ulaganja i kreativna rješenja. Djeca iz ovakvih miljea posjećuju mrežu u sve većem broju, ali mnogi nemaju koristi od odgovarajućih oblika usmjeravanja od roditelja, nastavnika i drugih odraslih koji su važni u životu ovakve djece. Ovo djecu stalno dovodi u rizik.

Internet je postao izuzetno obogaćujuća i osnažujuća tehnologija. Djeca i mladi su glavni korisnici Interneta i s njim povezanih digitalnih tehnologija. Ove tehnologije transformišu način na koji svi međusobno komuniciramo i otvaraju mnoge nove načine igranja igara, uživanja u muzici i bavljenja širokim spektrom kulturnih aktivnosti i učešća, rušeći na taj način mnoge barijere. Djeca na internetu mogu proširiti svoje vidike, koristeći prilike za prikupljanje informacija i razvijanje odnosa. Pristup IK tehnologijama nudi djeci vještine pismenosti koje unapređuju druge oblike učestvovanja van mreže.

⁴ Livingstone, S., Carr, J., and Byrne, J. (2015) *Jedan od tri: Zadatak globalnog upravljanja internetom u bavljenju pravima djece*. Svjetska Komisija za upravljanje internetom: Stampana serija. London: CIGI and Chatham House, <https://www.cigionline.org/publications/one-three-internet-governance-and-childrens-rights>

⁵ ITU (2020), *Measuring the Information Society Report*, https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/ind/D-IND-ICTOI-2018-SUM-PDF-E.pdf.

⁶ UNICEF (2017), *The State of the World's Children 2017: Children in a Digital World*, <https://www.unicef.org/uzbekistan/media/711/file/SOWC:%20Children%20in%20a%20Digital%20World.pdf>.

⁷ UNICEF.

⁸ Araba Sey and Nancy Hafkin (2019), *REPORT OF EQUALS RESEARCH GROUP, LED BY THE UNITED NATIONS UNIVERSITY (United Nations University and EQUALS Global Partnership)*, <https://i.unu.edu/media/cs.unu.edu/attachment/4040/EQUALS-Research-Report-2019.pdf>.

⁹ UNICEF (2019). *Growing up in a connected world*. UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence, <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20Summary%20Report.pdf>.

Smjernice za roditelje i edukatore o bezbjednosti djece na internetu

Internet pruža pristup zdravstvu, obrazovnim uslugama i informacijama o temama koje su važne za mlade, ali koje mogu biti i tabu u njihovim društvima. Djeca i mladi su vrlo često oni koji prvi usvajaju i prilagođavaju se na mogućnosti koje pruža internet.

Ipak, neosporno je da je internet za sobom pokrenuo niz izazova za bezbjednost djece i mladih na koje treba odgovoriti, kako zbog toga što su oni sami po sebi važni, tako i zbog toga što je važno svima koji su zabrinuti saopštiti da je Internet medij kojem se može vjerovati. Jednako je važno da briga za zaštitu djece i mladih online ne smije postati platforma koja opravdava napad na slobodu govora, slobodu izražavanja ili slobodu udruživanja.

Izuzetno je važno za sljedeću generaciju da se osjeća sigurna prilikom korištenja interneta kako bi, zauzvrat, i dalje imala koristi od njegovog razvoja. Stoga je prilikom rasprave o sigurnosti djece i mladih na mreži neophodno pronaći pravi balans.

Važno je otvoreno razgovarati o rizicima po djecu i mlade na mreži, naučiti ih kako prepoznati rizik i spriječiti štetu ili se boriti s povređivanjem ako se ostvari, bez nepotrebnog zastrašivanja ili preuveličavanja opasnosti.

Teško da će djeca i mladi ozbiljno shvatiti bilo koji pristup koji se isključivo ili uglavnom bavi negativnim aspektima tehnologije. Roditelji i nastavnici često se mogu naći u nepovoljnom položaju jer mladi vrlo često znaju više o tehnologiji i njenim mogućnostima od starijih generacija. Istraživanje je pokazalo da većina djece može razlikovati maltretiranje od šale ili zadirkivanja na mreži, prepoznajući da je virtuelno maltretiranje stvoreno da nanosi štetu. U mnogim dijelovima svijeta djeca zaista dobro razumiju neke rizike s kojima se suočavaju na mreži¹⁰.

Međutim, iako bi se moglo zaključiti da su naponi da se djeca osposobe za upravljanje mrežnim rizicima efikasni, još uvijek postoji prostor za podizanje svijesti velikog broja djece širom svijeta, posebno među ranjivim kategorijama, a zajednički naponi moraju se usmjeriti na tu djecu, posebno u smislu poboljšanja svijesti o uslugama podrške za žrtve internetskog nasilja i drugih oblika mrežnih rizika.

Pred nama se nalazi još mnogo izazova. Probleme ne predstavlja samo pristup povezanom svijetu. Stopa tehnoloških promjena predstavlja izazove za sigurnost djece na internetu. Mnoga djeca se kreću složenim digitalnim medijskim okruženjem. Razvoj vještačke inteligencije i mašinskog učenja, virtuelne i proširene stvarnosti, velike količine podataka (*Big Data*), prepoznavanja lica, robotike i Interneta stvari (*Internet of Things*) postavljen je da još više transformiše dječje iskustvo sa online medijima.

Ključno je da svi akteri planiraju i razmisle o posljedicama ovog razvoja po djecu i pronađu načine da im pomognu da razviju potrebnu digitalnu pismenost ne samo da bi opstali već i da bi napredovali u digitalnoj budućnosti. Dalje ulaganje u digitalne vještine i pismenost roditelja i učitelja potrebno je da bi se djeca podržala u razvijanju kritičkog mišljenja i vještina procjenjivanja kako bi im se omogućilo kretanje brzim protokom informacija različitog kvaliteta tako da svi, od roditelja i staratelja do djece, postanu digitalni građani¹¹.

¹⁰ Od 2016, ITU provodi konsultacije u okviru bezbjednosti djece na internetu s djecom i odraslim sudionicima o relevantnim pitanjima kao što su internetsko zlostavljanje, digitalna pismenost i dječje aktivnosti na mreži.

¹¹ Council of Europe (2016), *Digital Citizenship Education*, <https://www.coe.int/en/web/digital-citizenship-education/home>.

Smjernice za roditelje i edukatore o bezbjednosti djece na internetu

Konsultacije ITU-a pokazale su da se neke zemlje trude da obezbijede dovoljno resursa za bavljenje pitanjima digitalne pismenosti i bezbjednosti djece na mreži. Međutim, djeca tvrde da su roditelji, nastavnici, tehnološke kompanije i država važni igrači u razvoju rješenja koja podržavaju njihovu bezbjednost na internetu. Istraživanje ITU-a o državama članicama pokazuje da postoji značajna podrška pojačanoj razmjeni znanja i koordinisanim naporima da se osigura bezbjednost većeg broja djece na mreži.

I dalje je problem balansiranje prilika i rizika po djecu na internetu. Zemlje članice ITU-a takođe su navele da iako naponi na promociji prilika za djecu na mreži moraju i dalje biti prioritet, to mora biti pažljivo uravnoteženo sa pravima na bezbjedne uslove pod kojima mogu sudjelovati u digitalnom svijetu i imati koristi od njega.¹²

¹²ITU News (2018), *Celebrating 10 Years of Child Online Protection*, <https://news.itu.int/celebrating-10-years-child-online-protection/>.

2. Šta je bezbjednost djece na internetu?

Internet tehnologije nude djeci i mladima brojne mogućnosti za komunikaciju, učenje novih vještina, razvijanje kreativnosti i doprinos uspostavljanju boljeg društva. Međutim, ove tehnologije mogu donijeti i nove rizike poput izlaganja djece pitanjima privatnosti, ilegalnog sadržaja, uznemiravanja, internetskog maltretiranja, zloupotrebe ličnih podataka, pedofilskog zblizavanja pa čak i seksualnog zlostavljanja djece.

Ove smjernice razvijaju holistički pristup za davanje odgovora na sve potencijalne prijetnje i štete s kojima se djeca i mladi mogu suočiti prilikom razvijanja digitalne pismenosti. Djeca razumiju da svi relevantni sudionici imaju ulogu u njihovoj digitalnoj otpornosti, blagostanju i zaštiti, dok istovremeno imaju koristi od mogućnosti koje Internet može ponuditi.

Zaštita djece je zajednička odgovornost i na svim relevantnim sudionicima je da obezbijede održivu budućnost za sve. Da bi se to dogodilo, kreatori politike, privatni sektor, roditelji, njegovatelji, vaspitači i drugi sudionici moraju obezbijediti da djeca mogu ostvariti svoj potencijal - na internetu i izvan njega.

Roditelji, staratelji i vaspitači takođe su odgovorni da osiguraju da djeca i mladi koriste Internet stranice bezbjedno i odgovorno.

Posljednjih godina pristup mobilnom internetu se izuzetno povećao i ne postoji čarobno rješenje za zaštitu djece i mladih na internetu. Ovo je globalno pitanje koje zahtijeva globalni odgovor svih elemenata društva, uključujući i samu djecu i mlade.

Da bi odgovorila na ove rastuće izazove u susret brzom razvoju IK tehnologija, Inicijativa za bezbjednost djece na internetu (COP)¹³, međunarodna inicijativa sa više zainteresovanih strana koju je pokrenula ITU u novembru 2008. godine, nastavlja da okuplja partnere iz svih sektora globalne zajednice radi stvaranja bezbjednog i osnažujućeg internetskog iskustva za djecu i mlade širom svijeta. Inicijativa utvrđuje smjernice za sve relevantne zainteresovane strane, uključujući djecu i mlade u svim dijelovima svijeta, o tome kako zaštititi sebe i druge na internetu. Ove smjernice djeluju kao model koji se može prilagoditi i koristiti na način koji je u skladu sa nacionalnim ili lokalnim običajima i zakonima.

Ovaj izvještaj je u okviru Inicijative pripremila višestruka stručna radna grupa koja ima za cilj pružanje informacija, savjeta i bezbjednosnih savjeta za roditelje, staratelje i edukatore o zaštiti djece na internetu.

Stručna radna grupa ITU-a koautor je smjernica u ovom izvještaju, nadovezujući se na prve smjernice ITU COP-a, izdane 2009. i ažurirane 2016. godine. Na zahtjev država članica ITU-a, ITU je pokrenuo postupak revizije 2019. godine čiji je cilj bio izrada druge po redu verzije smjernica.

Ove nove smjernice uključuju posebnu situaciju djece s invaliditetom kada su u pitanju rizici i štete na internetu, kao i pitanja vezana uz razvoj novih tehnologija kao što su mobilni internet, aplikacije, internet stvari, online igračke, online igrice, robotika, mašinsko učenje i vještačka inteligencija.

¹³ ITU (2020), *Child Online Protection*, <https://www.itu.int/en/cop/Pages/default.aspx>.

3. Djeca i mladi u konektovanom svijetu¹⁴

Na globalnom nivou, procjenjuje se da je svako treće dijete korisnik interneta, a da je svaki treći korisnik interneta lice mlađe od 18 godina.¹⁵ U 2017. godini, polovina svjetske populacije koristila je internet; međutim udio starosne grupe od 15 do 24 godine porastao je na oko dvije trećine.

„Odrastamo uz internet. Hoću da kažem, internet je oduvijek tu sa nama. Odrasli se dive tipa „Jupi, pojavio se internet, dok je to nama savršeno normalno“ (petnaestogodišnjak, Srbija).

Među djecom i mladima najpopularniji uređaj za pristup internetu je mobilni telefon. Ovo je značajna promjena u prethodnih deset godina. U Europi i Sjevernoj Americi, prva generacija korisnika interneta ostvarivala je pristup internetu putem kućnog kompjutera, ali standardni način pristupa u većini zemalja u razvoju je putem mobilnog uređaja.

Djeca i mladi radije koriste mobilne telefone jer ih mogu nositi svuda; ne moraju ga dijeliti s ostalim članovima domaćinstva; može istovremeno vršiti nekoliko funkcija, poput slanja poruka, razgovora, klikanja i dijeljenja slika i surfanja; uvijek je uključen.

„Telefon je nekako jednostavniji. Može se nositi sa sobom svuda, manji je i lakši za rad. Više volim da koristim prste nego da kucam na tastaturi“ (12-godišnja djevojčica, Srbija).

Istraživanja su pokazala da među djecom i mladima koji imaju pristup Internetu, djevojčice i dječaci imaju sličan nivo korištenja mobilnih telefona za pristup Internetu. Dječaci obično više koriste desktop kompjutere.

U praksi, većina djece i mladih pristupa internetu putem više od jednog uređaja, a dječaci iz svih zemalja u kojima je vršeno istraživanje imaju tendenciju da koriste više uređaja nego djevojčice.

Djeca i mladi provode u prosjeku oko dva sata dnevno na internetu tokom sedmice i otprilike duplo više tokom vikenda. Neki se osjećaju kao da su neprekidno konektovani. Međutim, mnogi i dalje imaju pristup internetu od kuće ili imaju samo ograničeni pristup. Pa ipak, statistika je veoma šarolika i postoje različita mišljenja o tome koliko vremena djeca provode na internetu. Neka nedavna istraživanja Instituta DQ pokazuju da je moguće da u Australiji djeca i mladi provode čak 38 sati sedmično na internetu.¹⁶

Ovo je uglavnom preuzeto iz sljedećeg izvora: UNICEF (2019). Growing up in a connected world. UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence, <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20Summary%20Report.pdf>. Sveobuhvatnim istraživanjem, kao dijelom sličnog istraživanja mreže Global Kids Online, prikupljeni su glasovi djece iz 11 zemalja, u četiri regije, od 2016. do 2018. (14.733 djece u dobi od 9 do 17 godina). Izvještaj se fokusira na pozitivne efekte IK tehnologija za djecu i istovremeno pita kada upotreba IKT postaje problematična u životu djece. Svi podaci iz poglavlja 4 u donjem tekstu preuzeti su z tog izvještaja. Kvalitativna i kvantitativna metodologija na kojoj se zasnivaju ovi nalazi mogu se pronaći kod Livingstone, S., Kardefelt Winther, D., and Saeed, M. (2019). *Global Kids Online Comparative Report, Innocenti Research Report*. UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence. Online na: <https://www.unicef-irc.org/publications/1059-global-kids-online-comparative-report.html> Više informacija o međunarodnom istraživačkom projektu mreže Global Kids Online može se naći na: <http://globalkidsonline.net>.

¹⁵ Livingstone, S., Carr, J., and Byrne, J. (2015) *Jedan od tri: Zadatak globalnog upravljanja internetom u bavljenju pravima djece*. Svjetska Komisija za upravljanje internetom: Štampana serija. London: CIGI and Chatham House, <https://www.cigionline.org/publications/one-three-internet-governance-and-childrens-rights>

¹⁶ DQ Institute (2020), Child Safety Index, <https://www.dqinstitute.org/child-online-safety-index/>

„Odlazim u kafić jer nemamo kompjuter kod kuće. Nemamo pristup internetu u školi“
(dječak star između 15 i 17 godina, Južnoafrička Republika).

„Konektovan sam po cijeli dan, ali nisam baš po cijeli dan na internetu“
(dječak star između 13 i 17 godina, Argentina).

Uprkos nalazima mreže Global Kids Online (GKO) koji kažu da sličan ukupan broj djevojčica i dječaka ima pristup Internetu, činjenica je da u nekim zemljama dječaci imaju veću slobodu u korištenju interneta od djevojčica kao i to da se djevojke češće nadgledaju i ograničavaju prilikom korištenja interneta.

Svijet zabave

Djeca i mladi često posjećuju internet iz niza pozitivnih i zabavnih razloga. U 11 anketiranih zemalja najpopularnija aktivnost je, kako za djevojčice tako i za dječake, gledanje video klipova. Više od tri četvrtine djece i mladih ljudi koji koriste linternet kažu da video-klipove na internetu gledaju barem jednom sedmično, bilo sami ili s članovima porodice.

„Kada je moja mama kupila laptop, počeli smo da provodimo više vremena zajedno; svaki vikend smo izabrali film i gledali ga zajedno sa mojom bakom“ (15-godišnja djevojčica, Srbija).

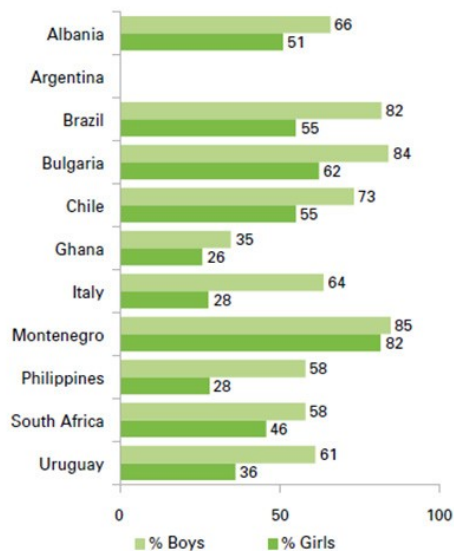
Djeca i mladi takođe uživaju u igranju online igara, ostvarujući tako svoje pravo na igru, a ponekad i pravo na učenje. Dječaci mnogo više igraju online igrice u svim ispitivanim zemljama. Ipak, mnoge djevojke koje koriste Internet igraju igrice na mreži; na primjer, većina djevojaka igra online igrice u Bugarskoj (60%) i Crnoj Gori (80%). Kao i kod gledanja video-klipova, djeca i mladi češće igraju igrice na mreži kada imaju lakši pristup internetu.

„Igram online igrice i na taj način zarađujem“ (mladić, 17 godina, Filipini).

Odrasli se brinu zbog toga što djeca i mladi provode previše vremena na internetu ili smatraju da je online zabava samo traćenje vremena. Prema Global Kids Online, ove uobičajene zabavne aktivnosti mogu pružiti korisne početne mogućnosti djeci i mladima, što bi im moglo pomoći da razviju interes i vještine za daljnji napredak ka sticanju više obrazovnog, informativnog i društvenog iskustva na mreži.

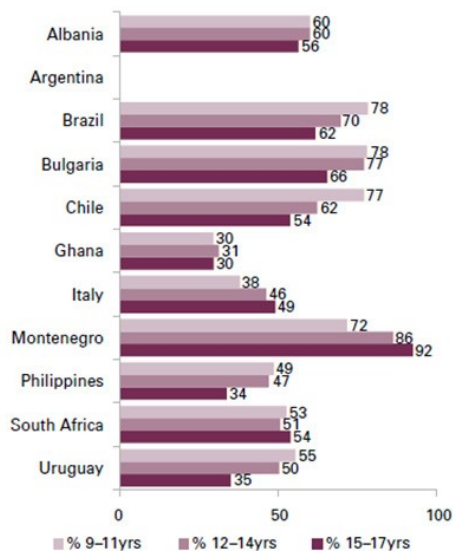
Slika 1: Djeca (%) koja najmanje jednom sedmično igraju online igre prema polu i starosti ¹⁷

Figure 20a. Children (%) who play online games at least weekly, by gender

Question C4z-aa: How often have you played online games alone or with other people in the past month? Base: All children who use the internet.

Figure 20b. Children (%) who play online games at least weekly, by age

Question C4z-aa: How often have you played online games alone or with other people in the past month? Base: All children who use the internet.

Izvor: UNICEF

Stvaranje novih veza

Internet je sa svojim alatima za brzu razmjenu poruka i društvenim mrežama postao ključno mjesto susreta na kojem djeca i mladi mogu ostvariti svoje pravo na slobodu izražavanja povezujući se sa svojim prijateljima i porodicom te s drugom djecom i mladima sa kojima dijele iste interese. U 11 anketiranih zemalja mnoga djeca i mladi ljudi mogu se smatrati „aktivnim socijalizatorima“, jer svake sedmice učestvuju u nizu online društvenih aktivnosti - poput čavrljanja s prijateljima i porodicom, korištenja različitih alata za razmjenu poruka i umrežavanja sa ljudima koji imaju slična interesovanja. Neka djeca kažu da im je lakše da se izraze na mreži.

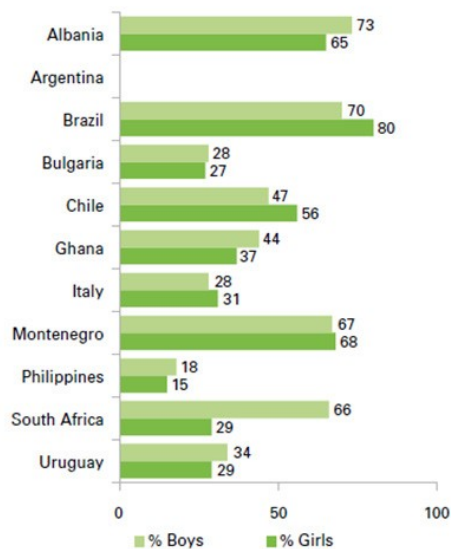
„Kad sam na internetu, mogu iskazati svog pravog sebe, nema pravila... Imam preko 5000 online prijatelja“ (mladić koji se deklarira kao homoseksualac, 15 godina, Filipini).

Društvene interakcije na internetu se takođe povećavaju sa starosnom dobi iz različitih razloga. Na primjer, neke web stranice društvenih medija imaju minimalnu starosnu granicu za djecu i mlade, koji obično sa godinama dobijaju i više slobode.

Ovaj podatak je preuzet sa: UNICEF (2019). Odrastanje u umreženom svijetu. UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence, <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20Summary%20Report.pdf>

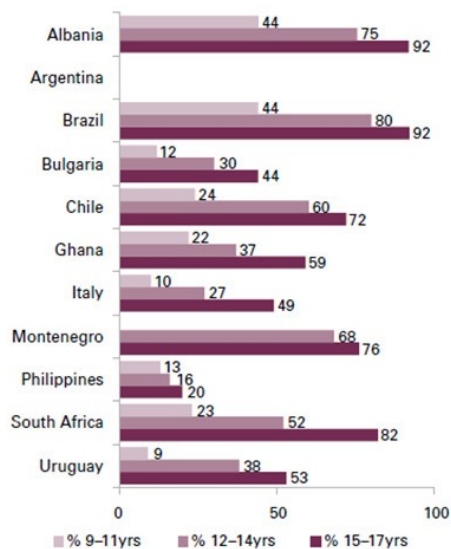
Slika 2: Djeca (%) koja se na internetu minimalno jednom sedmično bave najmanje trima društvenim aktivnostima, po polu ¹⁸

Figure 21a. Children (%) who do three or more social activities online at least weekly, by gender

Question C4: How often have you done these social activities online in the past month? Base: All children who use the internet.

Figure 21b. Children (%) who do three or more social activities online at least weekly, by age

Question C4: How often have you done these social activities online in the past month? Base: All children who use the internet.

Napomena: Djeca i mladi su pitani koliko često su radili sljedeće društvene aktivnosti na internetu u proteklih mjesec dana: koristili Internet za čavrljanje sa ljudima iz drugih mjesta ili sredina; posjećivanje internet stranice društvenih mreža; razgovor sa porodicom ili prijateljima koji žive daleko; korištenje servisa brzih poruka (instant messaging); posjećivanje internet lokacije na kojoj ljudi dijele svoja interesovanja ili hobije.

Izvor: UNICEF

Iz navedenog je jasno da Internet otvara nove dimenzije za druženje, iako se roditelji često žale da su online interakcije djece i mladih idu na uštrb ličnih kontakata u stvarnom svijetu.

„Na zabavi sjede za stolom. Svih desetoro je sa svojim malim uređajima“ (roditelji tinejdžera između 15 i 17 godina starosti, Čile).

Ovakvo ponašanje nije svojstveno isključivo djeci i mladima. Neki roditelji prilikom druženja telefoniraju ili pretražuju Internet, što smeta mnogoj djeci i mladima.

„Dok ručamo za stolom, tata drži telefon u rukama. To je jedina prilika kad smo svi zajedno i to mi stvarno ide na živce“ (djevojčica, 14 godina, Urugvaj).

Većim pristupom Internetu, djeca i mladi mogu proširiti svoje vidike, prikupiti informacije i razvijati odnose. Uz više društvenih interakcija, bilo na internetu ili uživo, oni grade svoje iskustvo i vještine. Istraživanje koje je sprovedla mreža Global Kids Online pokazuje da su djeca i mladi koji se aktivnije družu na internetu bolji u vladanju sopstvenom online privatnošću, što im pomaže da ostanu bezbjedni.

Ovaj podatak je preuzet sa: UNICEF (2019). *Odrastanje u umreženom svijetu*. UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence, <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20Summary%20Report.pdf>

Radost kreacije

Neki od internetskih sadržaja koje djeca i mladi pronalaze i cijene proizvela su druga djeca i mladi. Najčešće je, u 11 zemalja koje je anketirao Global Kids Online, 10 do 20 odsto djece i mladih svake sedmice kreira i vrši upload svog video klipa ili muzike, ili piše blog, priču ili kreira web stranice svake sedmice.

„Imam blog i redovno ga apdejtujem“ (djevojka, 15-17 godina, Filipini).

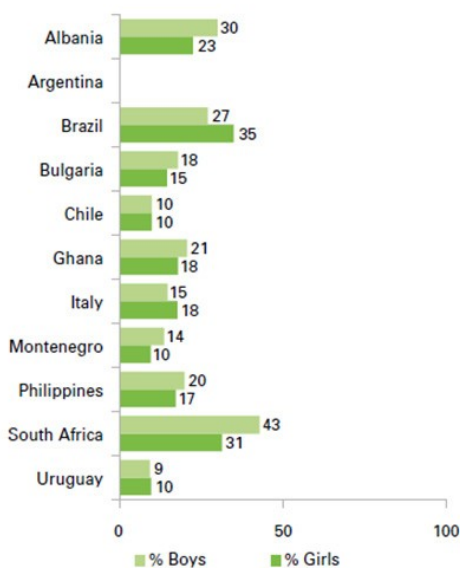
„Možete dijeliti video klipove i igrice. Možete dijeliti muziku. Možete dijeliti i slike, ideje, igrice“ (djevojčica, 9-11 godina, Gana).

„Pravim razglednice svojeručno; postavljam ih na internet. Dopadaju se mojim prijateljima“ (djevojka, 15-17 godina, Filipini).

„Da, znam kako se hakuju računari, ali više se ne bavim time“ (mladić, 15-17 godina, Filipini).

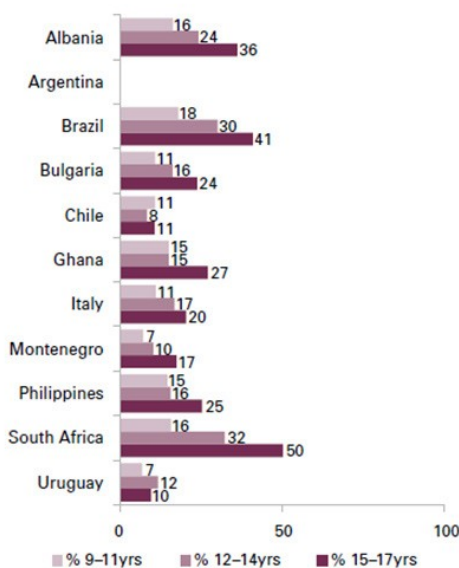
Slika 3: Djeca (%) koja se na internetu minimalno jednom sedmično bave najmanje jednom kreativnom aktivnošću, po polu i starosti ¹⁹

Figure 18a. Children (%) who do at least one creative activity at least weekly, by gender

Question C4m-n: How often have you done creative activities online in the past month? Note: In Uruguay, children were not asked about creating blogs online. Base: All children who use the internet.

Figure 18b. Children (%) who do at least one creative activity at least weekly, by age

Question C4m-n: How often have you done creative activities online in the past month? Note: In Uruguay, children were not asked about creating blogs online. Base: All children who use the internet.

Napomena: Djecu i mlade su pitali koliko su često radili sljedeće kreativne aktivnosti na mreži u proteklih mjesec dana: napravili vlastiti video ili muziku i dijelili ih na mreži; kreirali blog, priču ili web stranicu na mreži; objavili video-zapise ili muziku koju je kreirao neko drugi.

Izvor: UNICEF

Ovaj podatak je preuzet sa: UNICEF (2019). *Odrastanje u umreženom svijetu*. UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence, <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20Summary%20Report.pdf>

Želja za informacijama

Poput odraslih, djeca i mladi koriste Internet kako bi koristili svoje pravo na informacije. Između jedne i dvije petine djece i mladih mogu se smatrati „tragačima za informacijama“, jer svake sedmice vrše više oblika pretraživanja informacija na internetu - kako bi naučili nešto novo, saznali o mogućnostima posla ili studija, potražili vijesti, zdravstvene informacije ili događaje u svom okruženju.

Mnoga djeca i mladi svih starosnih grupa koriste Internet za domaće zadatke ili čak da bi nadoknadili propušteno gradivo.

„Od nas se tražilo da potražimo imena ministara u vladi Gane, da pronalazimo razne zemlje i njihove valute. Moguće je saznati činjenice o drugim zemljama“ (djevojčica, 12-14 godina, Gana).

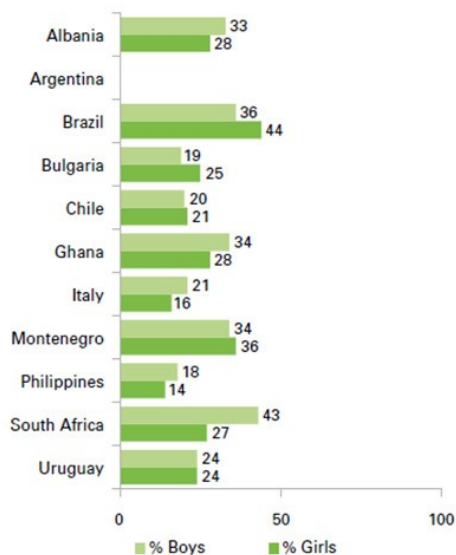
„Na internetu možemo naći sve što nam treba za školu, a što ne možemo naći u udžbenicima.“ (djevojčica, 9 godina, Srbija).

„Pao sam iz matematike pa sam pogledao nekoliko video-klipova gdje se objašnjava šta moram vježbati“ (dječak, 15 -17 godina, Argentina).

„Ako ne idemo u školu, možete razgovarati sa drugom i saznati šta ste propustili i ostalo. Tako da je važno, kao, imati WhatsApp od druga“ (dječak 16-17 godina, Južnoafrička Republika).

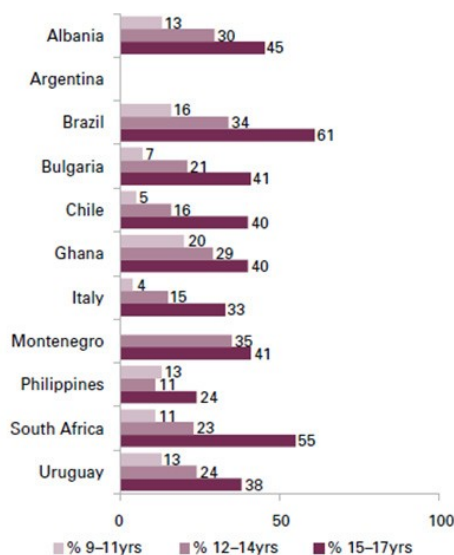
Slika 4: Djeca (%) koja na internetu vrše tri i više aktivnosti traženja informacija najmanje jednom sedmično, prema polu i starosti ²⁰

Figure 17a. Children (%) who do three or more information-seeking activities at least weekly, by gender

Question C4: How often have you done information-seeking activities online in the past month? Base: All children who use the internet.

Figure 17b. Children (%) who do three or more information-seeking activities at least weekly, by age

Question C4: How often have you done information-seeking activities online in the past month? Base: All children who use the internet.

Napomena: Djecu i mlade pitali su koliko su često vršili sljedeće aktivnosti u potrazi za informacijama u prethodnih mjesec dana: naučili nešto novo pretražujući na internetu; tražili informacije o mogućnostima zaposlenja ili studija; koristili Internet za školske zadatke; tražili resurse ili događaje o svom lokalnom okruženju; tražili vijesti online; tražili zdravstvene informacije za sebe ili poznate osobe. Argentina je izostavljena zbog nedovoljno podataka. Izvor: UNICEF

Neka djeca i mladi češće koriste Internet od drugih za traženje informacija. Podaci pokazuju da su djeca i mladi koji koriste Internet za širok spektar aktivnosti u potrazi za informacijama obično stariji sa sposobnošću bavljenja širokim spektrom online aktivnosti i imaju roditelje koji podržavaju i omogućavaju korištenje interneta. Ovo sugerše da, kako odrastaju uz odgovarajuću vrstu roditeljske podrške, djeca i mladi imaju sklonost ka sticanju više internetskog iskustva i korištenja interneta za svoju dobrobit.

Uz toliko informacija dostupnih na internetu, djeca i mladi moraju imati potrebne vještine kako bi pronašli pravi sadržaj i provjerili istinitost onoga što pronalaze.

U tom pogledu nema mnogo razlike između djevojčica i dječaka, dok djeca i mladi do svoje tinejdžerske dobi postaju stručniji u pronalaženju onoga što im treba na internetu. Čini se da djeca i mladi koji gledaju više video klipova na internetu imaju bolje vještine traženja informacija, možda zato što učestalijim pretraživanjem internetskih sadržaja uče kako pronaći ono što im treba.

²⁰ Ovaj podatak preuzet je s: UNICEF (2019). *Odrastanje u umreženom svijetu*.

UNICEF Office of Research

- Innocenti, Florence, <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20Summary%20Report.pdf>

Smjernice za roditelje i edukatore o bezbjednosti djece na internetu

Kvalitet i količina informacija koje djeca i mladi prikupljaju na mreži zavise od njihovih interesa i motivacije. Međutim, na ono što otkriju uticaj će imati i obim dostupnih informacija, koji je veći za svjetske jezike. Ipak, manjine mogu imati koristi i od mogućnosti traženja informacija - čak i ako ih je manje.

„Ponekad, s obzirom da u ovoj školi niko ne govori naš jezik, ukucam nešto na romskom u YouTube i čujem naš glas, i to je lijepo, mogu sve razumjeti" (Romkinja, 12 godina, Srbija).

Jedno je biti vješt u potrazi za informacijama na Internetu, a drugo biti u mogućnosti provjeriti jesu li pronađene informacije istinite.

„Gledam strane vijesti jer volim vidjeti kako neka zemlja gleda na situaciju i kako druga zemlja gleda na istu situaciju. Jer uvijek postoje svije strane. Na primjer Amerika i Rusija imaju različite poglede na stvari" (djevojčica, 16 godina, Srbija).

U poređenju s udjelom djece i mladih koji su rekli da imaju razvijene vještine traženja informacija, bilo je samo nekoliko djece i mladih koji su rekli da su dobri u kritičkoj procjeni podataka koje su pronašli.

„Toliko je lažnih vijesti na internetu" (mladić, 15 godina, Filipini).

Sve u svemu, izgleda da djeca i mladi još uvijek ne koriste u potpunosti mogućnosti pretraživanja i provjere informacija na internetu. Da bismo to učinili, mlađoj djeci pogotovo će trebati veća podrška, bilo njihovih roditelja, škole ili digitalnih provajdera kako bi ih podstakli i pomogli im da unaprijede svoja prava u digitalnom svijetu.

Kako postati aktivni građanin

Pored traženja informacija i stvaranja sadržaja, djeca i mladi mogu se baviti i građanskim ili političkim aktivnostima putem interneta. Prema Konvenciji o pravima djeteta, dijete ima građanska prava, uključujući pravo da bude saslušano, da se izrazi i da se upozna sa drugima. Međutim, iz istraživanja koje je sproveda mreža Global Kids Online jasno je da relativno mali broj djece i mladih koristi mogućnosti građanskog angažmana na mreži.

Mladi su najviše skloni političkom angažovanju preko interneta.

„Politika... Možda ona ne pretražuje konkretno politiku. Ali moja ćerka, na primjer, čita o politici na Facebooku" (roditelji tinejdžera između 13 i 14 godina starosti, Argentina).

„Ali oni takođe iskazuju svoje mišljenje...na Twitteru...i to je dijelom angažman" (roditelji tinejdžera između 15 i 17 godina starosti, Argentina).

Rizici i nanesena šteta

Djeca i mladi su izloženi novim rizicima kada su na internetu, a koji bi im mogli da im naštetu. Mogli bi naići na informacije o tome kako nauditi samom sebi ili počinuti samoubistvo. Takođe, mogu biti suočeni sa govorom mržnje ili materijalom nasilnog ili seksualnog karaktera. Istraživanje koje je širom svijeta sproveda mreža Global Kids Online sugerise da su djeca i mladi koji se bave širim spektrom mrežnih aktivnosti izloženi većem broju online rizika, a posljedica povećane izloženosti ili samouvjerenijeg istraživanja interneta.

Smjernice za roditelje i edukatore o bezbjednosti djece na internetu

Važno je i zapamtiti da rizik ne dovodi uvijek do štete. Djeca i mladi ljudi izloženi rizicima na internetu možda neće pretrpjeti štetu ako imaju znanje i otpornost da se nose sa iskustvom. Stoga je važno utvrditi ko je od njih najosjetljiviji na povređivanje putem interneta i šta je potrebno da bi se rizici pretočili u nanošenje štete, i to radi efikasne zaštite djece i mladih na mreži bez nepotrebnog ograničavanja njihovih mogućnosti.

Ukupno gledajući, oko 20 posto djece i mladih ljudi koji su anektirani kroz mrežu Global Kids Online izjavilo je da su u proteklih godinu dana vidjeli web stranice ili internetske rasprave o ljudima koji sami sebi nanose bol i povređuju se, dok je oko 15 posto djece i mladih imalo gledalo sadržaj povezan sa samoubistvom. Anketa je takođe pokazala da su djeca i mladi bili izloženi govoru mržnje.

U Čileu, gotovo polovina adolescenata u starosnoj grupi od 15 do 17 godina je prošle godine vidjela uznemirujući sadržaj. Kada su ih pitali za detalje, spomenuli su širok spektar pitanja, uključujući internet prevare, pornografske pop-up oglase, štetno ponašanje, neugodne ili zastrašujuće vijesti ili slike, diskriminaciju i uznemiravanje. U Bugarskoj su djeca i mladi izloženi riziku zbog web stranica koje promovisu brzi gubitak kilograma, a vidjela ih je jedna četvrtina ispitanika.

„Postoje ružni komentari o drugim ljudima“ (dječak 13-14 godina, Južnoafrička Republika).

Između jedne četvrtine i jedne trećine djece i mladih koji su anketirani po tom pitanju suočili su se sa nasilnim sadržajem na mreži ili seksualnim sadržajem u bilo kojem obliku medija. Ponekad su djeca i mladi slučajno naišli na sadržaj seksualne prirode; u drugim prilikama prijatelji su preporučivali seksualni sadržaj ili su im ga slali drugi, uključujući neznance. Neka djeca i mladi tražili su seksualne slike od drugih.

„Veoma me uznemirilo kad mi je čovjek poslao pornografske slike“
(djevojčica, 12-14 godina, Gana).

„Jednom mi se desilo da me je neznamac upitao kolika je ‘moja cijena’ - što je značilo da pita koliko bi ga koštao seksualni odnos sa mnom“ (mladić, 16 godina, Filipini).

U nekoliko zemalja mnoga djeca i mladi su bili izloženi raznim online rizicima, ali mnogo manje njih je izjavilo da se zbog toga osjećaju oštećenima. Nalazi se razlikuju zavisno od zemlje i veća je vjerovatnoća da će mladi pretrpjeti štetu nego što se to dešava mlađoj djeci, vjerovatno zato što provode više vremena na internetu i obično su uključeni u širi obim aktivnosti na internetu.

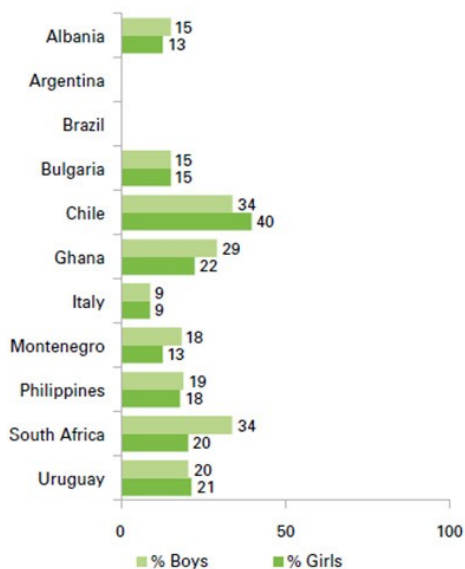
„Bio sam na Instagramu i kliknuo sam na komentar i bio je baš smiješan pa sam poželio da vidim šta drugi kažu i kliknuo sam na link, a tamo je iznenada iskočila gola žena.“ (dječak, 10 godina, Srbija)

„Volim konje, svi to znaju. Tražila sam neke slike za sliku na mom telefonu i naletjela sam na groznu sliku čovjeka koji siječe konja“ (djevojčica, 10 godina, Srbija).

„Bio sam jako preplašen... Vidio sam sliku ustrijeljenog mrtvog dječaka“
(dječak, 12-14 godina, Gana).

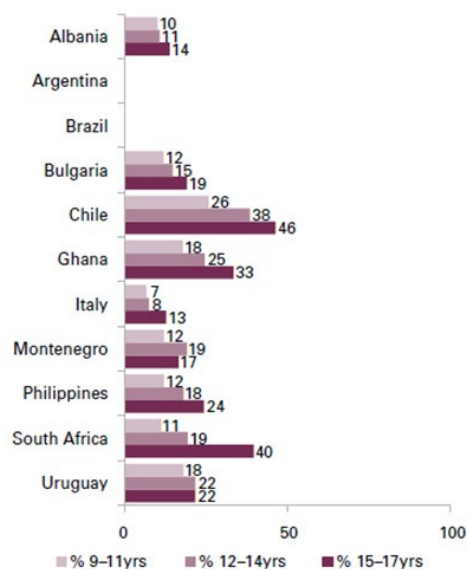
Slika 5: Djeca (%) koja su pretrpjela povređivanje na internetu, prema polu i starosti ²¹

Figure 35a. Children (%) who have experienced harm online, by gender

Question F11: In the past year, has anything ever happened online that bothered or upset you in some way (e.g., made you feel uncomfortable, scared or that you shouldn't have seen it)?
Base: All children who use the internet.

Figure 35b. Children (%) who have experienced harm online, by age

Question F11: In the past year, has anything ever happened online that bothered or upset you in some way (e.g., made you feel uncomfortable, scared or that you shouldn't have seen it)?
Base: All children who use the internet.

Izvor: UNICEF

Djeca i mladi se mogu tretirati nasilnički na internetu i van njega. Na online platformama, štetu mogu prouzročiti štetne ili nepristojne poruke, isključivanje iz grupnih aktivnosti ili prijetnja. Takva iskustva se često nazivaju „sajber maltretiranje“ (*cyberbullying*). Međutim, djeca i mladi mogu na sličan način biti povrijeđeni i u svakodnevnim interakcijama u stvarnom svijetu. Otprilike jednak broj djece i mladih koji trpe maltretiranje doživljavaju to kako u stvarnosti tako i na internetu.

„Svi su počeli zadirkivati i zavrtlavati dječaka. Na kraju je napustio grupu“ (dječak, 13-17 godina, Argentina).

„Zabrinut sam u vezi sa sajber maltretiranjem je mi pričinjava mnogo emocionalne štete“ (djevojčica, 14 godina, Urugvaj).

Kako djeca i mladi reaguju na nanošenje štete preko interneta? U početku, oni se okreću svojim prijateljima, sestri ili bratu. Onda možda kažu roditeljima. Vrlo mali broj djece i mladih u anketiranim zemljama traži podršku svojih nastavnika. Iako se mladi ljudi suočavaju sa većim rizikom od mlađe djece, oni ne trpe veću štetu - što sugeriše da s iskustvom dolazi i otpornost.

²¹ Ovaj podatak preuzet je s: Global Kids Online (2019). Global Kids Online: Komparativno izvješće, UNICEF, Office of Research – Innocenti.

Vrijedno je napomenuti da djeca i mladi ne prepoznaju uvijek „online“ i „offline“ kao zasebne prostore. Za djecu i mlade, internetska iskustva - bila ona dobra ili loša - prepliću se s ostalim aspektima njihovog života.

Privatnost je prioritet

Prema Konvenciji o pravima djeteta, privatnost je dječje pravo. Privatnost je važna za postizanje autonomije i samoodređenja i povezana je s djetetovim pravom na informacije, slobodu izražavanja i učešća. Djeca i mladi mogu se zaštititi od eksploatacije odbranom svoje privatnosti. Moraju pažljivo upravljati svojim digitalnim identitetom i štiti svoje lične podatke što je više moguće.

Mnoga djeca i mladi pokazuju razvijene vještine privatnosti u upravljanju svojim međuljudskim odnosima na internetu - na primjer, svjesni su podataka koje bi i ne bi trebali dijeliti online i znaju kako promijeniti postavke privatnosti na društvenim mrežama ili ukloniti ljude sa svojih kontakata. To sugerira da su rani naponi na promociji internetske bezbjednosti kod djece i mladih bili prilično uspješni. Mnoga djeca i mladi ljudi razvili su strategije kako bi se zaštitili na mreži i svjesni su da trebaju uzeti u obzir određene rizike kada koriste internet.

„Imam jedan Facebook nalog za svoje stvarne prijatelje, a drugi za prijatelje koje srećem isključivo preko interneta“ (djevojčica, 14 godina, Filipini).

„Kada sam konektovana, sama sam odgovorna za ono što radim“ (djevojka, 17 godina, Urugvaj).

Što je još problematičnije, djeca i mladi mogu na internetu svoje privatne podatke, fotografije i komunikacije izložiti potencijalnom zlostavljanju kao i neprimjerenim i neželjenim kontaktima.

Djeca i mladi također mogu uspostaviti kontakt s ljudima na mreži koje kasnije lično upoznaju, iako je to još uvijek relativno rijetko. Manje od jedne četvrtine djece i mladih u svim zemljama upoznalo je licem u lice nekoga koga su prvi put upoznali na internetu.

Možda je iznenađujuće da djeca i mladi uglavnom uživaju u ovim susretima licem u lice i izjavljuju da se nakon toga osjećaju srećno – što sugerira da im je od koristi što na ovaj način povećavaju svoj krug prijatelja. S druge strane, postoji razlog za zabrinutost čak i u malom broju slučajeva kada djeca i mladi prijave da su uznemireni tim susretima.

Roditelji koji dijele sadržaj o svojoj djeci i mladima moraju razmisliti kakav uticaj to može imati na dijete. Postoje zabrinutosti da roditeljsko dijeljenje tzv. *sharenting* na engleskom (roditelji dijele informacije i fotografije svoje djece na mreži) može narušiti djetetovu privatnost, dovesti do maltretiranja, izazvati sramotu ili imati negativne posljedice kasnije u životu.²² Roditelji djece s invaliditetom mogu dijeliti takve informacije radi traženja podrške ili savjeta, na taj način dovodeći djecu s invaliditetom u veći rizik od nepovoljnih ishoda.

Dom je tamo gdje je Wi-Fi

Jedan od načina da se osigura da mrežni rizici ne dovedu do štete za djecu i mlade je poboljšanje smjernica za roditelje i ostale o korištenju interneta od strane djece i mladih.

²² UNICEF and the Office of Research-Innocenti (2017), *Privatnost djece u eri interneta 2.0 i 3.0 Izazovi i prilike za kreiranje politike*, https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/Child_privacy_challenges_opportunities.pdf.

„Odrasli imaju mnogo uticaja na mlade i potrebno je da mladima daju dobar primjer koji će ovi slijediti“ (djevojčica, 13 godina, Urugvaj).

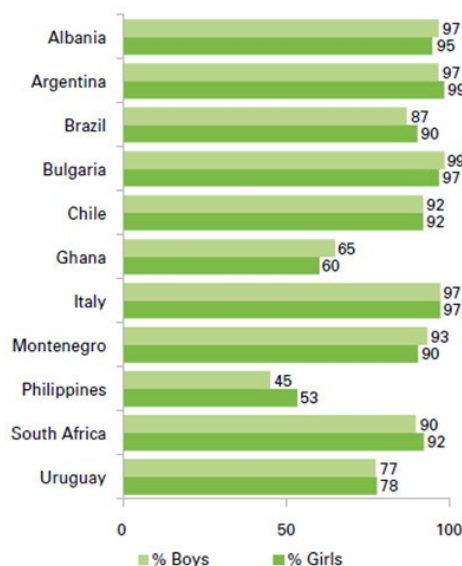
U principu, roditelji su u snažnoj poziciji da podrže djecu i mlade u korištenju interneta jer djeca i mladi prvenstveno pristupaju internetu kod kuće.

Međutim, suočeni sa složenim, zahuktalim tehnologijama, mnogi roditelji se ne osjećaju dovoljno samopouzdana ili dovoljno kompetentno da nadgledaju svoju, kako se čini, tehnološki vještu djecu i mlade. Roditelji su takođe pod uticajem popularne zabrinutosti u vezi sa „vremenom koje se provodi pred ekranom (engl. *screen time*), „zavisnosti od interneta“ i „opasnosti od neznanaca“. Shodno tome, roditelji dolaze u iskušenje da se više fokusiraju na to da ograniče vrijeme upotrebe interneta svoje djece i mladih - na primjer, ograničavanjem vremena na internetu ili zabranom upotrebe digitalnih uređaja u spavaćim sobama, tokom obroka ili prije spavanja - nego na omogućavanje ili usmjeravanje djece da vrijeme na internetu provode na produktivniji način.

U većini zemalja, roditelji se najviše bave time kako mlađa djeca koriste internet, pomažući im u snalaženju u digitalnom prostoru, istovremeno im namećući više ograničenja nego mladima. Oni imaju tendenciju da manje intervišu kako im djeca odrastaju, iako bi tinejdžeri sigurno i dalje imali koristi od konstruktivnih roditeljskih smjernica o mogućnostima kao i rizicima na internetu.

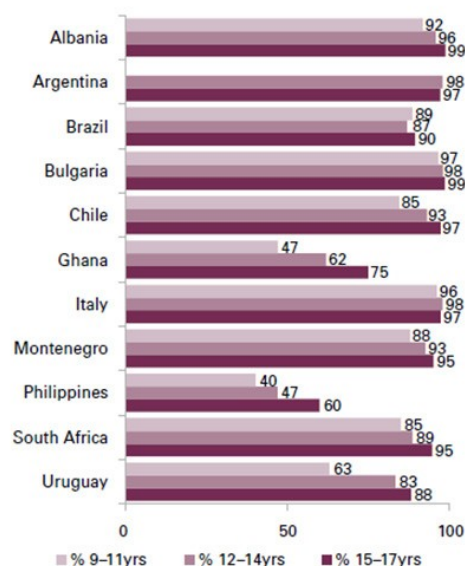
Slika 6: Djeca (%) koja koriste internet kod kuće najmanje jednom sedmično, prema polu i starosti ²³

Figure 4a. Children (%) who use the internet at home at least weekly, by gender

Question B6b: Use of internet at home at least weekly.
Base: All children who use the internet.

Figure 4b. Children (%) who use the internet at home at least weekly, by age

Question B6b: Use of internet at home at least weekly.
Base: All children who use the internet.

Izvor: UNICEF

Jedan od razloga zašto roditelji oklijevaju da se bave time kako njihova djeca i mladi koriste internet je taj što i sami nisu stručni za to.

²³ Ovaj podatak preuzet je s: Global Kids Online (2019). Global Kids Online: Komparativno izvješće, UNICEF, Office of Research – Innocenti.

4. Djeca sa ranjivošću

Djeca i mladi mogu biti podložni uticajima iz niza razloga. Istraživanje provedeno 2019. godine²⁴ pokazalo je „da se digitalnim životima djece podložne uticajima rijetko pridaje ista iznijansirana i delikatna pažnja kakva se pridaje nedaćama iz "stvarnog života“. Pored toga, izvještaj govori da u najboljem slučaju oni (djeca i mladi) dobijaju iste uopštene savjete o bezbjednosti na internetu kao i sva druga djeca i mladi, a ustvari je potrebna specijalistička intervencija “.

Iako su ovdje istaknuta tri primjera specifičnih ranjivosti (djeca migranti, djeca s poremećajem iz autističnog spektra i djeca s invaliditetom), postoje i mnoge druge.

Djeca migranti

Djeca i mladi iz migrantskih porodica često dolaze u neku zemlju (ili tamo već žive) sa određenim skupom socio-kulturnih iskustava i očekivanja. Iako se obično smatra da je tehnologija posrednik za povezivanje i učestvovanje, online rizici i mogućnosti mogu u različitim kontekstima biti mnogo drugačiji. Pored toga, empirijski nalazi i istraživanja²⁵ uopšteno prikazuju vitalnu funkciju digitalnih medija:

- To je važno za orijentaciju (prilikom putovanja u inostranstvo).
- To je centralna funkcija upoznavanja sa društvom i usvajanja kulture zemlje u koju se odlazi.
- Društveni mediji mogu igrati ključnu ulogu u održavanju kontakta s porodicom i vršnjacima i u pristupu opštim informacijama.

Uz brojne pozitivne aspekte, digitalni mediji takođe mogu donijeti izazove migrantima, uključujući:

- Infrastrukturu - važno je razmišljati o bezbjednim prostorima na internetu kako bi migrantska djeca i mladi mogli imati koristi od privatnosti i bezbjednosti.
- Sredstva - migranti troše većinu novca na prapjeđ telefonske kartice.
- Integracija - pored pristupa tehnologiji, migrantska djeca i mladi moraju dobiti i dobro digitalno obrazovanje.

Djeca sa poremećajem iz spektra autizma (ASD)

Spektar autizma sažima dva osnovna domena u procesu dijagnostike ponašanja DSM-526²⁶.

- Ograničeno i ponavljajuće ponašanje (potreba za jednolikošću).
- Poteškoće sa društvenim i komunikativnim ponašanjem.
- Česta istovremena pojava s intelektualnim teškoćama, jezičkim problemima i slično.

²⁴ Adrienne Katz (2018), Ranjiva djeca u digitalnom svijetu, <https://pwxp5srs168nsac2n3fnjyaa-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2019/02/Vulnerable-Children-in-a-Digital-World-FINAL.pdf>.

²⁵ Better Internet for Kids (2017), Report on the proceedings of the Safer Internet Forum 2017, <https://www.betterinternetforkids.eu/documents/167024/1738388/Report+on+the+proceedings+of+the+Safer+Internet+Forum+2017/fa4db409-4fae-45b1-96ec-35943b7d975d>

²⁶ Cardwell C. Nuckols (2013), *The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, https://dhss.delaware.gov/dsamh/files/si2013_dsm5foraddictionsmhandcriminaljustice.pdf.

Tehnologija i Internet nude beskrajne mogućnosti djeci i mladima prilikom učenja, komunikacije i igranja. Međutim, uz ove korisne strane postoje i mnogi rizici na koje su djeca i mladi sa ASD-om možda osjetljiviji, poput:

- Internet djeci i mladima s autizmom može pružiti mogućnosti za druženje i posebna interesovanja koja možda ne mogu imati bez interneta.
- Društveni izazovi, poput poteškoća sa razumijevanjem tuđih namjera, mogu ovu grupu učiniti ranjivom na „prijatelje“ loših namjera.
- Online izazovi su često povezani sa osnovnim karakteristikama autizma: konkretne, specifične smjernice mogle bi poboljšati internetska iskustva pojedinaca, ali osnovni izazovi ostaju.

Djeca sa invaliditetom

Prema nekim od prvih savjetodavnih istraživanja o iskustvima djece s invaliditetom u digitalnom okruženju, ova djeca smatraju da je njihov digitalni i internetski život uglavnom veoma sličan životu djece bez invaliditeta. Međutim, postojao je niz jasnih i važnih razlika²⁷. Dok ih razmatramo, važno je imati na umu da se izazovi i barijere s kojima se suočavaju djeca sa smetnjama u razvoju značajno razlikuju, u zavisnosti od vrste i prirode oštećenja. Ove posebne potrebe se moraju uzimati u obzir pojedinačno.²⁸

Djeca i mladi sa invalidnošću se na internetu suočavaju sa rizicima na sličan način kao djeca i mladi bez invalidnosti, ali mogu se suočiti i sa specifičnim rizicima koji su povezani sa njihovim invaliditetom. Vjerovatnoća da su ova djeca doživjela sajber maltretiranje je za 12% veća nego kod djece i mladih bez invalidnosti. Određena djeca i mladi sa invalidnošću mogu biti manje vješti u kontroli svojih međuljudskih odnosa na mreži ili u razlikovanju istinitih i lažnih informacija. Neki od njih su podložni manipulaciji putem trošenja novca, razmjene neprimjerenih informacija itd. Djeca i mladi sa invalidnošću često se suočavaju s isključenošću, stigmatizacijom i preprekama (fizičkim, ekonomskim, društvenim i onim po pitanju stavova) u učešću u svojim zajednicama. Ova iskustva mogu imati negativan utjecaj na dijete s invalidnošću koje traži društvene interakcije i prijateljstva na internetu, što bi inače moglo biti pozitivno, pomoći u izgradnji samopoštovanja i stvoriti mreže podrške. Međutim, to ih može izložiti većem riziku u smislu pedofilskog zblizavanja, online podsticanja odnosno seksualnog uznemiravanja. Istraživanja pokazuju da su djeca i mladi koji imaju poteškoće van mreže i oni sa psihosocijalnim poteškoćama pod povećanim rizikom od takvih incidenata.²⁹

Izvršioци pedofilskog zblizavanja, online podsticanja odnosno seksualnog uznemiravanja djece i mladih sa invalidnošću mogu biti ne samo prestupnici koji ciljaju djecu i mlade već i oni koji ciljaju djecu i mlade sa invaliditetom. Takvi počinitelji mogu biti „privrženici“ - lica bez invalidnosti koje osjećaju seksualnu privlačnost prema licima s invalidnošću (najčešće lica sa amputacijama i lica koje koriste pomagala u kretanju), od kojih se neki čak i pretvaraju da su i sami onesposobljeni³⁰. Aktivnosti takvih ljudi mogu obuhvatati preuzimanje fotografija i video zapisa djece i mladih sa invalidnošću (koji su po prirodi bezazleni), ili dijeljenja istih putem

Lundy i sar. (2019), *DVA KLIKA NAPRIJED, JEDAN NAZAD: Izvještaj o djeci sa invalidnošću u digitalnom okruženju*, <https://rm.coe.int/two-clicks-forward-and-one-click-back-report-on-children-with-disabili/168098bd0f>.

²⁸ ibid.

²⁹ Andrew Schrock i sar. (2008), Podsticanje, maltretiranje i problematični sadržaj, https://cyber.harvard.edu/sites/cyber.law.harvard.edu/files/ISTTF-LitReviewDraft_0.pdf.

³⁰ Richard L Bruno (1997), *Privrženici, varalice i imitatori: Dva slučaja umišljenog poremećaja, seksualni i invalidni* <https://link.springer.com/content/pdf/10.1023/A:1024769330761.pdf>.

namjenskih foruma ili naloga na društvenim medijima. Alati za izvještavanje na forumima i društvenim mrežama često nemaju odgovarajući put za rješavanje takvih aktivnosti.

Neka djeca i mladi sa invaliditetom mogu se suočiti s poteškoćama u korištenju ili čak isključenjem iz online okruženja zbog nepristupačnog dizajna (npr. aplikacije koje ne dopuštaju povećanje veličine teksta), uskraćivanja traženog prilagođavanja (npr. softvera za čitanje ekrana ili prilagodljivih kontrola kompjutera), ili potrebe za odgovarajućom podrškom (npr. podučavanje kako se koristi oprema, jedan na jedan podrška za navigaciju u socijalnim interakcijama).³¹

Neki roditelji djece i mladih s invaliditetom mogu biti prezaštitnički nastrojeni zbog nedostatka znanja o tome kako najbolje usmjeravati korištenje interneta od strane djeteta ili ga zaštititi od zlostavljanja ili uznemiravanja.³² Neki roditelji djece i mladih sa invaliditetom mogu dijeliti informacije ili medije (fotografije, video zapisi) svog djeteta u potrazi za podrškom ili savjetom, izlažući svoje dijete riziku zbog kršenja privatnosti i sada i u budućnosti. To takođe nosi rizik da takvi roditelji budu na meti neupućenih ili nesavjesnih ljudi koji nude tretmane, terapije ili 'lijekove' za invalidnost svog djeteta.³³

³¹ UNO (2008), *Konvencija o pravima lica sa invalidnošću i opcioni protokol*, <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>. Za smjernice o ovim pravima, vidi član 9 o Dostupnosti o član 21 o Slobodi izražavanja i mišljenja i pristupu informacijama
Lundy i sar. (2019), *DVA KLIKA NAPRIJED, JEDAN NAZAD: Izvještaj o djeci sa invalidnošću u digitalnom okruženju*, <https://rm.coe.int/two-clicks-forward-and-one-click-back-report-on-children-with-disabili/168098bd0f>.

³³ Sonia Livingstone et al. (2019), *UNICEF Innocenti Research Brief: Postoji li put za učešće djece na internetu?* https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/IRB_2019-02%2013-2-19.pdf.

5. Novi i nadolazeći rizici i izazovi

Internet stvari

Internet je promijenio način na koji ljudi žive. Internet omogućava pristup cjelokupnom skupu ljudskog znanja, bilo kad i bilo gdje. Nekima je život mnogo lakši i „komfortniji“ nego ikada prije. Međutim, ovaj pomak je uništio i neke od tradicionalnih stilova života bilo u poslovnom ili u ličnom životu. Na primjer, neki bivši poslovni modeli u potpunosti su promijenjeni ili negirani, a na ličnom nivou izgleda da je interakcija licem u lice umanjena porastom interneta.

Važno je razmotriti otvoreni Internet i Internet stvari: otvoreni Internet je samo virtualni; ne postoji u svakodnevnoj stvarnosti i interakcija sa njim je stvar izbora. Ovo ne važi za Internet stvari, gdje su fizički predmeti prožeti životom povezivanja namijenjenog poboljšanju naših života – toster sa tweetovima je samo jedan takav primjer!

Mogućnosti Interneta stvari su bezbrojne. Internet stvari je već dostupan u prenosnim uređajima, svjetlima u kući, fotoaparatom, automobilima, toaletima, ambalaži, brojlama energije, medicinskim sensorima ... lista je beskrajna. Internet stvari ima potencijal mijenjanja stvari nabolje. Zaista, na neki način on je ugrađen u „četvrtu industrijsku revoluciju“.

Kada se ovi predmeti koriste u blizini djece (tj. u njihovim domovima), djeca bi mogla biti izložena rizicima poput onih povezanih s upotrebom smart prenosne opreme ili odjeće, koja bi potencijalno mogla dijeliti njihovu lokaciju.

Postoje ogromne tržišne prilike. Međutim, postoje i neki eventualni problemi:

Tehnički problemi/problemi sa privatnošću

- Bezbjednost uređaja - pravilna zaštita može biti relativno skupa; podložan virusima/zlonamjernom softveru (malware).
- Bezbjednost komunikacija - enkripcija je slabija jer je energija ograničavajući faktor. Podložan manipulaciji trećih strana/krađi identiteta itd.
- Bezbjednost komunikacija - enkripcija je slabija jer je energija ograničavajući faktor.
- Bezbjednost podataka u oblaku (cloud) - u stvarnosti uopšte ne znate ko koristi vaše podatke.

Društveni problemi

- Isključivanje ljudi.
- Mogućnost zloupotrebe podataka.
- Mogućnost toga da tehnologija olakša situacije nasilja u porodici.³⁴

Ekonomski problemi

- Gubitak posla.

Ekološki problemi

- Zagađenje u svim fazama (50 milijardi uređaja u narednih pet godina).

³⁴ Julie Inman Grant, 2019, Kada smart tehnologija nije dovoljno sigurna: povećanje nasilja u obitelji zbog uređaja povezanih na internet, <https://www.esafety.gov.au/about-us/blog/when-smart-not-necessarily-safe-rise-connected-devices-extending-domestic-violence>.

Igračke povezane na internet i robotika

Sa porastom tehnološkog napretka, dogodile su se temeljne promjene u životu ljudi čija namjena nije samo primjena na odrasle nego, zahvaljujući pojavi „Interneta igračaka“, i na djecu i mlade. Kako se sve više aspekata našeg života pretvara u kompjuterizovane podatke, potrebno je razmotriti kako zaštititi djecu i mlade i pružiti im mogućnosti za odrastanje u bezbjednom i zaštićenom digitalnom svijetu.

Mišljenja o robotici su se promijenila i mnogo se raspravljalo oko „robotizacije“ djetinjstva.³⁵ Kada se na njih počelo gledati kao na dosadne, prljave i opasne, namijenjene industriji i kao na prijetnju radnoj snazi u fabrikama, roboti su evoluirali u alatku koja se vidi kao sofisticovana, korisna i društvena i kao nešto sa čim se može komunicirati u kućama i u slobodno vrijeme. Mada već odavno postoje igračke u obliku robota, došlo je do ogromnih promjena koje su robote učinile sofisticovanim. Takve igračke nisu više samo u obliku klasičnog naučnofantastičnog robota, već sada oživljavaju kroz hod, razgovor i kao igračke koje mogu razmišljati.

U osnovi robotizacije su se dogodile neke značajne tehnološke promjene, koje se mogu sažeti kako slijedi:

- Eksponencijalno povećanje snage kompjutera.
- Povezanost mobilnih uređaja.
- Datafikacija i umrežene informacije.
- Minijaturizacija senzora, mikrofona i kamera.
- Robotsko računarstvo u oblaku (*cloud computing*).
- Napredak vještačke inteligencije i mašinskog učenja.

Siri je možda jedan od robota sa kojima djeca i mladi danas najčešće komuniciraju; zabavan koliko to može biti razgovor sa digitalnim asistentom, on pokazuje dubinu zrelosti vještačke inteligencije i algoritama koji je pokreću. Društveni robot može se definisati kao „vještački, otjelovljeni uređaj koji može osjetiti svoje (društveno) okruženje i ciljano i autonomno komunicirati sa tim okruženjem slijedeći društvena pravila koja su vezana za njegovu ulogu.“ Društveni roboti mogu biti posebno privlačni djeci i mladima jer oni brzo prihvataju nove tehnologije i često su ciljna grupa i kao korisnici novih tehnologija. Pored toga, polje interesa kod djece i mladih je višestruko i raznoliko, ali takođe i raštrkano. Kao rezultat toga, djeca i mladi su vjerovatno podložniji efektima interakcije sa robotima.

Tipični primjeri interakcije između djece i robota su:

- Mobilnost.
- Interaktivnost/reciprocitet.
- „Naturalizacija“ (govor, gestovi i vid umjesto teksta).
- Prilagodljivost interakcije.
- Personalizacija.
- O(bez)tjelotvorenje.

³⁵ Jochen Peter na forumu za sigurniji internet, 2017: Bolji internet za djecu (2017), Izvješće o radu foruma za sigurniji internet 2017, <https://www.betterinternetforkids.eu/documents/167024/1738388/Report+on+the+proceedings+of+the+Safer+Internet+Forum+2017/fa4db409-4fae-45b1-96ec-35943b7d975d>

Procesi odražavaju sljedeće:

- Antropomorfizam (iskazivanje ljudskih karakteristika ili ponašanja).
- Društvena prisutnost.
- Uključenost.
- Uočena sličnost.

Postoji niz potencijalnih posljedica po kognitivni razvoj djece i mladih koje proizlaze iz njihove interakcije sa robotima, kako pozitivnih tako i negativnih. Pozitivni ishodi uključuju poboljšano učenje, koje je personalizovano za dijete, kontinuirano se ažurira i olakšava samo-učenje. Manje pozitivni ishodi proizlaze iz „obrazovnih balona“ koji su slični „balončićima za filtriranje“ na internetu, gdje je sadržaj ograničen. U takvim slučajevima postoji rizik od fragmentacije djetetovog znanja i pružanja obilja činjenica, dok se stil podučavanja zasniva isključivo na algoritamskom učenju. Na primjer, kada dijete postavi pitanje Alexu (slično kao što bi moglo postaviti Googleu ili Bing), dobija samo jedan odgovor, što mu otežava mogućnost kritičke procjene sadržaja koji mu se predstavlja.

Slični problemi postoje i kod razvoja identiteta djeteta. Studije zasnovane na istraživanjima³⁶ pokazale su da roboti mogu igrati važnu ulogu u životu djece i mladih pomažući im da prošire i poboljšaju potragu za identitetom tokom njihove adolescencije. Međutim, roboti pokreću pitanja privatnosti i postoji rizik da se mogu koristiti kao nadzorni uređaji, na primjer za snimanje bilo koga u blizini robota, time stvarajući bezbjednosne probleme kako roditelja tako i djece i mladih.

Što se tiče odnosnih aspekata, odnosi s robotima ne moraju uvijek odražavati stvarne odnose u stvarnom životu. S jedne strane, to bi moglo dovesti do toga da se djeca i mladi izoluju od društva, pronalazeći utjehu u algoritmu koji ih smiruje i tješi. Međutim, to bi moglo značiti i da roboti mogu biti pouzdan sagovornik za „raspravu“ o stvarima koje je teško spomenuti u razgovoru s roditeljima i vršnjacima. Naš odnos s robotima uvijek će biti odnos sluga i gospodara, ali roboti se sve više mogu "pretvarati da osjećaju", pa bi djeca i mladi mogli pasti u zamku da ovaj odnos smatraju autentičnim i uzajamnim.

Kao što je rekao Jochen Peter, „roboti mogu ponuditi više od tradicionalnih igračaka, ali predstavljaju i ogromne rizike za najmlađe korisnike“³⁷

³⁶ Van Straten, C. L., Peter, J., & Kühne, R. (2019). Stvaranje odnosa između djeteta i robota: Narativni pregled empirijskog istraživanja. *International Journal of Social*

³⁷ Van Straten, C. L., Peter, J., & Kühne, R. (2019). Stvaranje odnosa između djeteta i robota: Narativni pregled empirijskog istraživanja. *International Journal of Social*

Igranje online igrica

Industrija kompjuterskih igrica je po broju kupaca i visini prihoda nadmašila i filmsku i muzičku industriju. Štaviše, pojavom mobilnih igara kojima se može pristupiti na malim mobilnim uređajima, broj ljudi koji igra igrice je veći nego ikad prije. Istraživanje State of Online Gaming 2019 naglašava da je 51,8 odsto gejmera muškog, a 48,2 odsto ženskog pola, i to na osnovu odgovora 4.500 konzumenata igrica iz Francuske, Njemačke, Indije, Italije, Japana, Singapura, Republike Koreje, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država, starijih od 18 godina, a koji igraju video igre najmanje jednom sedmično.³⁸ Od 2010. godine, dvadeset jedan odsto igrača video igara u SAD je starosti ispod 18 godina.³⁹

Nedavna istraživanja u Francuskoj, Njemačkoj, Španiji i Velikoj Britaniji otkrila su da 54 posto svih koji su starosti između 6 i 64 godine igra video igrice, a 77 odsto njih igra najmanje sat vremena sedmično. Štaviše, tri četvrtine osoba starosti od 6 do 15 godina u Njemačkoj, Španiji, Italiji, Ujedinjenom Kraljevstvu i Francuskoj su igrači video igara, što čini preko 24 miliona na pet evropskih tržišta prema GameTrack anketi za praćenje. Igrice se igraju na raznim uređajima, ali oko 70% igrača igra na konzolama ili pametnim uređajima.⁴⁰

U svijetu ima oko 2,5 milijarde igrača video igrica. Igrica PUBG je prva po broju istovremenih igrača sa tri miliona igrača za jedan sat.⁴¹

Jedna od vodećih platformi za gledanje gejming video sadržaja u svijetu je Twitch koja je u 2017. godini činila 54% prihoda od platforme za gejming video sadržaje.

Kupovina dijela igrice je sve važniji dio igranja igrica online. Uz poboljšanu konekciju i brzinu interneta, sve više igrača preuzima svoje igrice sa interneta (download) umjesto da kupuje fizičku kopiju igrice. Od 2018. do 2019. godine, u Južnoj Africi su online transakcije gejmera su porasle za 13%.⁴²

Iako publika postaje raznovrsnija, u industriji igara još uvijek dominiraju muški programeri i često zadovoljava pretpostavljenu heteroseksualnu mušku publiku. Nažalost, to često može dovesti do pretjerano seksualizovanih ženskih likova i izrazitog nedostatka ne-muških, ne-bijelih likova u igricama.

Pored ponude mobilnih igara, zabilježen je i ogroman rast broja online igara. Ne mogu se sve igre igrati online, ali sve igrače konzole sada mogu da se povežu na internet. Igranje online igara takođe znači da korisnici mogu igrati igre zajedno sa drugima na internetu. Neke igre omogućavaju korisnicima da se igraju isključivo s ljudima s kojima su „prijatelji“, ali druge vas mogu grupisati sa drugim igračima iz cijelog svijeta - ponekad nasumično, a ponekad na osnovu nivoa vještina ili preferencija.

Dostupne su brojne vrste igara koje se neprekidno mijenjaju. Ispod su navedene neke od popularnih igara i žanrova:

³⁸ Limelight Networks (2019), *Istraživanje tržišta: The State of Online Gaming*, http://img03.en25.com/Web/LLNW/%7B02ca9602-173c-43a4-9ee1-b8980c1ea459%7D_SOOG2019_MR_8.5x11.pdf.

³⁹ Statista.com (2019), *Prosječna starost igrača video igara u SAD u 2019. godini* | Statista, <https://www.statista.com/statistics/189582/age-of-us-video-game-players-since-2010/>.

⁴⁰ Isfe.eu (2019), *GameTrack In-Game Spending in 2019*, <https://www.isfe.eu/wp-content/uploads/2019/12/GameTrack-In-Game-Spending-2019.pdf>.

⁴¹ WEPC (2018), *2018 Video Game Industry Statistics, Trends & Data - The Ultimate List*, <https://www.wepc.com/news/video-game-statistics/>.

⁴² Chris Cleverly (2019), *Mobile Gaming in Africa*, <https://medium.com/kamari-coin/mobile-gaming-in-africa-cc8bb6d7c49b>.

Strijelac u prvom licu (*First Person Shooter*) - akcione igre fokusirane na borbu zasnovanu na oružju ili projektilu iz perspektive prvog lica, npr. Call of Duty, Overwatch, BioShock, Battlefield

Akcija-avantura – igre u kojima igrač prolazi i istražuje okruženja koja često uključuju borbu i rješavanje zagonetki, npr. Grand Theft Auto (GTA), Super Mario, Uncharted, Legenda o Zeldi, God of War

Sport – igre koje stimuliraju strategiju i fiziku stvarnog profesionalnog sporta, npr. FIFA, Madden NFL, NBA

Sandbox/Open World – igre koje uključuju minimalno ili nikakvo pripovijedanje ili ograničenja, omogućavajući igraču slobodno lutanje i mijenjanje virtualnog svijeta po volji, npr. Minecraft, Terraria, Skyrim, Fallout

Multiplayer Online Battle Arena (Moba) – online igre koje se igraju kao dva konkurentna tima koji pokušavaju zauzeti ili uništiti bazu jedni drugima, npr. Dota 2, Liga legendi, Heroes of the Storm, Paragon

Postoji zabrinutost zbog zavisnosti od online igara koje je Svjetska zdravstvena organizacija 2018. godine definisala kao poremećaj u igranju igara.⁴³ To je definisano u 11. reviziji Međunarodne klasifikacije bolesti kao „obrazac ponašanja u igrama („digitalno igranje“ ili „video-igranje“) koje karakteriše poremećena kontrola igranja, davanje većeg prioriteta igranju igara nad ostalim aktivnostima do te mjere da igranje ima prednost nad ostalim interesima i svakodnevnim aktivnostima, te nastavkom ili eskalacijom igranja uprkos pojavi negativnih posljedica.“ Važno je napomenuti da, kako bi se poremećaj igranja igraica mogao dijagnostifikovati, obrasci ponašanja povezani sa ovim poremećajem morali bi biti vidljivi najmanje 12 mjeseci.

Još jedna ključna briga kod igara je veza do online kockanja. Neke igre ohrabruju korisnike da oprobaju sreću na loot kutiji, (Loot Box) na primjer, kada igrač kupi kutiju koristeći valutu igre (valuta igre se kupuje stvarnim novcem) kako bi dobili nasumičnu nagradu.⁴⁴

Nedavna istraživanja otkrila su da se globalno loot box tržište procjenjuje na 20 milijardi funti.⁴⁵

Vještačka inteligencija i mašinsko učenje

Vještačka inteligencija izaziva veliko interesovanje medija. Primjene vještačke inteligencije koje se testiraju postaju sve opsežnije. Vještačka inteligencija takođe izaziva zabrinutost zbog negativnih predrasuda.

Važno je definisati vještačku inteligenciju i mašinsko učenje, ali ne postoji univerzalna i svestrana definicija. Ona zavisi od svrhe, fokusa i specifičnih zadataka. Ova raznovrsnost definicija takođe odražava razne definicije "ljudske inteligencije". Takođe postoji razlika između specifičnih i opštih zadataka: ljudi su dobri u opštih zadacima, dok je za konkretne zadatke vještačka inteligencija zaista napredna.

Mašinsko učenje najčešće se odnosi na metode u kojima mašine mogu učiti na osnovu podataka. Cilj mu je da generalizuje podatke radi kreiranja modela. Mašinsko učenje predstavlja 80% trenutnih aplikacija baziranih na vještačkoj inteligenciji.

⁴³ WHO (2018), WHO | Poremećaj igranja, <https://www.who.int/features/qa/gaming-disorder/en/>.

⁴⁴ Parentzone.org.uk (date?), Šta su Loot Boxes?, <https://parentzone.org.uk/article/what-are-loot-boxes>.

⁴⁵ RSPH (2019), Skins in the Game A High-Stakes Relationship between Gambling and Young People's Health and Wellbeing? <https://www.rsph.org.uk/uploads/assets/uploaded/a9986026-c6d7-4a76-b300ba35676d88f9.pdf>.

Kada je vještačka inteligencija u pitanju, treba razmotriti niz pitanja:

- Loše definisani problemi - definicija problema je ključ uspjeha.
- Raspoloživost podataka - vrlo često su podaci pogrešni, neprikladni, „prljavi“ ili nedovoljni. Podaci koji se koriste za obuku i razvoj vještačke inteligencije i algoritamskih usluga vjerovatno će se dobiti od odraslih korisnika. To može značiti da algoritamski sistemi donošenja odluka i prepoznavanje obrazaca koji koriste vještačku inteligenciju mogu biti usmjereni na odrasle i stoga rezultirati uslugama koje djeca pogrešno razumiju / pogrešno kategorizuju. Na sličan način, skupovi podataka i modeli koji se koriste za oblikovanje i informiranje procesa donošenja odluka kod vještačke inteligencije možda neće tačno predstavljati ili uzeti u obzir potrebe nekih ljudi zbog njihove etničke pripadnosti, pola, invaliditeta itd. Stoga, djeca u ovim nedovoljno zastupljenim grupama mogu doživjeti dodatni, unakrsni nedostatak koji je vještačka inteligencija dodatno složila ili iskoristila.
- Zanimanje razumijevanja - ponekad stvari funkcionšu slučajno ili je model dobar, ali za nešto drugo osim za početni problem - na primjer, bilo je priča u medijskim izvještajima kada je vještačka inteligencija pogrešno identifikovala slike u pretragama.⁴⁶
- Cijena grešaka.

Vještačka inteligencija je nevjerovatan napredak, ali zagonetka koju stvara slična je onoj kod samohodnog automobila.⁴⁷

⁴⁶ James Vincent (2019), *Ako možete prepoznati šta je u ovim slikama, pametniji ste od vještačke inteligencije* <https://www.theverge.com/2019/7/19/20700481/ai-machine-learning-vision-system-naturally-occurring-adversarial-examples>.

⁴⁷ Amy Maxmen (2018), *Dileme oko samohodnih automobila otkrivaju da moralni izbori nisu univerzalni* <https://www.nature.com/articles/d41586-018-07135-0>.

6. Razumijevanje rizika i šteta

Slika 7 pokazuje klasifikaciju online rizika kod djece. Priznaje se da postoje i rizici vezani za zdravlje i dobrobit (prekomjerna upotreba, nedostatak sna itd.).

Slika 7: Klasifikacija online rizika po djecu⁴⁸

	SADRŽAJ Dijete u ulozi primaoca poruka masovne proizvodnje	KONTAKT Dijete u ulozi učesnika interakcije koju je inicirala odrasla osoba	PONAŠANJE Dijete u ulozi nasilnika/žrtve
Agresivne	Nasilan sadržaj ili sadržaj sa prikazima krvi	Uznemiravanje, uhođenje	Onlajn vršnjačko nasilje, neprijateljsko ophođenje prema vršnjacima
Seksualne	Pornografski sadržaj	Vrbovanje, seksualno iskorištavanje od strane nepoznate osobe	Seksualno uznemiravanje, "seksting"
Vrijednosne	Sadržaj koji obiluje rasizmom i govorom mržnje	Ubjeđivanje na ideološkoj osnovi	Potencijalno štetan sadržaj generisan od strane korisnika
Komercijalne	Oglašavanje i plasman proizvoda	Prikupljanje i zloupotreba ličnih podataka	Kockanje, povreda autorskih prava

Izvor: EU Kids Online (Livingstone, Haddon, Görzig, and Ólafsson (2011))

Studija slučaja 1

Ovo je primjer dječaka koji je gledao video koji prikazuje kako pripadnici ISIL-a ubijaju pilota jordanske avio-kompanije. Dječak je priču i ono što se dogodilo čuo u vijestima koje su emitovane na radiju dok je dječak sa svojom majkom išao kući iz škole. Postavljao joj je pitanja, ali ona nije bila spremna razgovarati o tome. Isključila je radio i ćutke su se odvezli kući. Dječak je bio zaista zabrinut zbog onoga što je čuo - pilot je živ spaljen - a kad se vratio kući, potražio je događaj na internetu kako bi saznao više i pokušao razumjeti šta se dogodilo. Jedna od stvari koje mu je ponudio pretraživač bio je snimak koji prikazuje šta se dogodilo - objavio ga je kanal koji prenosi vijesti. Dječak je rekao da zna da bi ga trebao prestati gledati čim snimak počne, ali nije mogao i pogledao je cijeli snimak. Snimak ga je uznemirio; imao je noćne more i bio je vrlo potresen cijelim događajem - međutim, nikome nije rekao jer se uplašio njihove reakcije i iskreno je osjećao da bi ga krivili.

¹ CBS News (2015), *Snimak ISIL-a na kojem se vidi spaljivanje jordanskog pilota*, <https://www.cbsnews>

⁴⁸ Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., i Ólafsson, K. (2011). *Rizici i bezbjednost na internetu: Perspektiva evropske djece*. Cjelokupni nalazi. LSE, London: EU Kids Online, <http://eprints.lse.ac.uk/33731/>

Možda je odgovor majke razumljiv i pokazuje da će se odrasli često boriti s nekim sadržajem koji može biti dostupan na internetu. Bez obzira na to koliko izazovni i teški mogu biti ovi razgovori, važno ih je voditi. Roditelji moraju biti voljni da saslušaju svoju djecu i stvore okruženje u kojem će se moći voditi diskusija o svim problemima koji muče djecu.

Sadržaj

- Izloženost ilegalnom odnosno potencijalno štetnom sadržaju, poput pornografije, kockanja, web stranica za samopovređivanje i drugog sadržaja neprikladnog za djecu i mlade. U većini slučajeva operateri ovih web stranica ne preduzimaju efikasne mjere da ograniče pristup djeci i mladima.
- Izloženost kontaktu sa drugim korisnicima.
- Samopovređivanje, destruktivno i nasilničko ponašanje.
- Izloženost radikalizaciji i rasizmu i drugim diskriminatorskim govorima i slikama.
- Oslanjanje na ili korištenje netačnih ili nepotpunih podataka sa interneta ili podataka iz nepoznatog ili nepouzdanog izvora.
- Stvaranje, prijem i širenje ilegalnog i štetnog sadržaja.

Online manipulacija

Djeca i mladi ljudi su sve prisutniji u online okruženju poput društvenih mreža, gdje su izloženi različitim sadržajima, algoritamski filtriranim, s namjerom da njima manipuliraju na ovaj ili onaj način. Primjeri uključuju političku manipulaciju (promovisanje određenih političkih stavova), lažne vijesti (širenje lažnih informacija u političke, komercijalne ili druge svrhe), reklamiranje (stvaranje rane vezanosti djece i mladih za određene marke ili proizvode).

Ova algoritamski prilagođena okruženja mogu u velikoj mjeri uticati na zdrav razvoj, razmišljanja, sklonosti, vrijednosti i navike djece i mladih, izolujući ih u „filter balončiće“ i sprečavajući ih u slobodnom istraživanju i pristupu širokom spektru mišljenja i sadržaja.

Kontakt

- Pretvaranje da ste neko drugi, često drugo dijete, kao dio namjernog pokušaja nanošenja zla, uznemiravanja ili maltretiranja nekoga drugog.

Online podsticanje i pedofilsko zblizavanje

Konvencija Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (Lanzarote konvencija) predviđa da je pedofilsko zblizavanje (podstrekavanje djece na seksualnu zabavu) namjerni prijedlog, putem informacionih i komunikacionih tehnologija, odraslog lica za susret sa djetetom koje nije dostiglo zakonsku starosnu granicu za seksualne aktivnosti, i to u svrhu vršenja djela seksualnog zlostavljanja ili izrade materijala u smislu seksualnog zlostavljanja djece.⁴⁹ Podstrekavanje ne mora nužno završiti sastankom uživo. Ono može ostati online, ali svejedno ozbiljno naštetiti djetetu na primjer putem proizvodnje, posjedovanja i distribucije sadržaja ove vrste.⁵⁰

⁴⁹ Savjet Evrope (1957), Član 23 Sporazuma br. 201: Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>.

U kontekstu seksualnog podstrekavanja ili pedofilskog zblizavanja, veći je fokus na procesu viktimizacije, jer je istraživanje u velikoj mjeri obuhvatilo samu djecu i mlade.

Studija slučaja 2

Ovo je primjer 13-godišnje djevojčice kojoj su na Instagram muškarci slali neprimjerene slike. Čovjek je dijelio svoje gole slike, a takođe je zamolio djevojku da mu pošalje svoje gole slike. Djevojčica ga nije poslušala, blokirala je muškarca, prijavila ga Instagramu i takođe razgovarala sa nekom od svojih prijateljica da provjeri da li im se možda isto dogodilo i – ispostavilo se da jeste. Iako je učinila sve što je trebalo da učini, djevojčica nije rekla roditeljima plašeći se njihove reakcije. Bila je uvjerena da će joj reći da više ne može koristiti Instagram, a to nije dolazilo u obzir. Objasnila je da su na Instagramu svi njeni prijatelji dijelili vijesti, ogovalali dogovarali se, razgovarali o tome što se tog dana dogodilo u školi i tako dalje. Djevojčica je iskreno vjerovala da će joj roditelji (u želji da je zaštite) reći da mora prestati koristiti platformu (Instagram). Problem je u tome što djevojčica nije učinila ništa loše – čovjek koji je poslao slike je bio taj koji se ponašao neprimjereno. Razumljiva je reakcija roditelja da žele zaštititi svoju djecu, ali sigurno nije u redu kažnjavati vaše dijete zbog nečega što je neko drugi učinio. Trebali bismo pretpostaviti da je većina stvari ili sve stvari koje je ova djevojčica radila na Instagramu bila apsolutno u redu. Važno je da roditelji razmisle o svojoj reakciji kada im djeca ispričaju o problemu sa kojim su se susreli na internetu. Oni takođe trebaju saslušati svoju djecu i pružiti im podršku.

Nasilje i uznemiravanje.

Maltretiranje je maltretiranje gdje god se i na bilo koji način da se desi. Online maltretiranje može biti posebno uznemirujuće i štetno jer se širi više i sa većim stepenom publiciteta. Štaviše, elektronski cirkulisani sadržaj može se ponovno pojaviti u bilo kom trenutku, što žrtvi nasilja otežava završetak incidenta; može sadržavati štetne vizuelne slike ili povredljive riječi; sadržaj je dostupan 24 sata dnevno. Maltretiranje elektronskim putem može se dogoditi bilo kad tako da može zadirati u žrtvinu privatnost čak i na inače "bezbjednim" mjestima kao što su kod kuće, ličnim podacima se može manipulirati, mijenjati vizuelne slike i prosljeđivati drugima. Pored toga, maltretiranje se može vršiti i anonimno.⁵¹

⁵⁰ Komisija strana potpisnica Konvencije o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i zloupotrebe (2015), *Mišljenje o članu 23 Lanzarote konvencije i informativno obavještenje istog*, <http://rm.coe.int/coermpubliccommonsearchservices/displaydctmcontent?documentid=090000168064de98>.
Dr Tanya Byron (2008), *Izveštaj pregleda Byron: Bezbjednija djeca u digitalnoim svijetu*, <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20120107041050/>,
<https://www.education.gov.uk/publications/eorderingdownload/dcsf-00334-2008.pdf>.

Djeca i mladi koji su viktimizirani van interneta vjerojatno će biti viktimizirani i online⁵². Prema nedavnim studijama, veća je vjerovatnoća da će djeca sa invaliditetom doživjeti zlostavljanje bilo koje vrste⁵³, a pogotovo da će doživjeti seksualnu viktimizaciju⁵⁴, čime su izloženi većem riziku na internetu. Viktimizacija može uključivati maltretiranje, uznemiravanje, isključenje i diskriminaciju na osnovu stvarne ili zamišljene invalidnosti djeteta ili na osnovu aspekata povezanih sa invalidnošću djeteta, poput načina na koji se ponaša ili govori ili opreme ili usluga koje koristi. Neki od rizika mogu uključivati sljedeće:

- Klevetu i narušavanje ugleda.
- Neovlašteno korištenje kreditnih kartica: kreditne kartice roditelja ili druge osobe koje se mogu koristiti za plaćanje članarina i ostalih naknada za robu i usluge.
- Protivzakoniti pokušaji lažnog predstavljanja korisnika Interneta, prije svega radi sticanja finansijske koristi. U nekim slučajevima to može uključivati krađu identiteta, iako je to obično povezano sa pokušajima prevare odraslih.
- Neželjeno oglašavanje: neke kompanije spamuju djecu putem web stranica radi prodaje proizvoda. Ovo postavlja pitanje pristanka korisnika i načina na koji bi pristanak trebalo dobiti. U ovoj oblasti nema dovoljno zakona i vrlo je teško odrediti kada djeca i mladi mogu razumjeti transakcije podataka. Činjenica je da je primjena ovih pravila već postala veliki problem, koji pristup mobilnim telefonima naglašava.
- Neželjeni kontakt, posebno sa odraslim varalicama koje se predstavljaju kao djeca i mladi.

Ponašanje

- Otkrivanje ličnih podataka što dovodi do rizika od fizičke štete.
- Fizička povreda kroz stvarne susrete sa poznicima na internetu, uz mogućnost fizičkog i seksualnog zlostavljanja.
- "Sexting" tj. dijeljenje intimnih slika, što može rezultirati seksualnim uznemiravanjem, iznuđivanjem, pedofilskim zblizavanjem i zlostavljanjem na osnovu slika.⁵⁵

Sexting

Uobičajeno ponašanje tinejdžera je 'sexting' (dijeljenje seksualizovanih slika ili tekstova putem mobilnih telefona). Ovakve slike i tekst često dijele partneri u vezi ili sa potencijalnim partnerima, ali ponekad završe dijeljenjem sa mnogo širom publikom. Smatra se da je malo vjerojatno da mladi tinejdžeri mogu adekvatno da razumiju implikacije ovakvog ponašanja i potencijalnih rizika koje ono nosi.⁵⁶

Ozbiljna zabrinutost zbog sekstinga je da djeca i mladi možda stvaraju ilegalni materijal za seksualno zlostavljanje djece, što bi moglo dovesti do ozbiljnih zakonskih sankcija. Neke od opasnosti su sljedeće:

- Ciljanje putem spamova i reklama od kompanija koje koriste Internet stranice za promociju proizvoda koji su u vezi sa starosnom dobi ili interesovanjima.

⁵² Andrew Schrock i sar. (2008), *Online opasnosti po mlade: Podstrekavanje, uznemiravanje i problematični sadržaj*, https://cyber.harvard.edu/sites/cyber.law.harvard.edu/files/RAB_Lit_Review_121808_0.pdf

⁵³ UNICEF (2013), *Izveštje o stanju djece u svijetu: Djeca s invalidnošću*, https://www.unicef.org/publications/files/sowc2013_exec_summary_eng_lo_res_24_apr_2013.pdf.

⁵⁴ Mueller-Johnson, Eisner and Obsuth (2014), *Seksualna viktimizacija mladih s fizičkim hendikepom: Ispitivanje stopa prevalencije i rizik i čimbenici zaštite*, <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0886260514534529>

⁵⁵ Lanzarote komisija (2019), *Mišljenje o seksualno sugestivnim ili eksplicitnim slikama, odnosno videozapisima djece koje prave, dijele i šalju se drugoj djeci* <https://rm.coe.int/opinion-of-the-lanzarote-committee-on-child-sexually-suggestive-or-exp/168094e72c>

⁵⁶ UNICEF (2011), *Child Safety Online: Globalni izazovi i strategije*, http://www.unicef.it/allegati/child_safety_online_1.pdf.

Smjernice za roditelje i edukatore o bezbjednosti djece na internetu

- Ponašanje koje rezultira zdravstvenim rizicima kao što je vrijeme provedeno ispred ekrana: Kompulzivna i prekomjerna upotreba Interneta odnosno mrežnih igara na štetu društvenih odnosno aktivnosti na otvorenom važnih za zdravlje, izgradnju povjerenja, socijalni razvoj i opštu dobrobit.
- Kršenje vlastitih ili tuđih prava plagijatom i postavljanjem sadržaja (posebno fotografija) bez dozvole. Snimanje i postavljanje neprikladnih fotografija bez odobrenja pokazalo se štetnim za druge.
- Kršenje tuđih autorskih prava, npr. preuzimanjem muzike, filmova ili TV programa za koje treba platiti.
- Pogrešno predstavljanje starosti: bilo dijete koje se pretvara da je starije da bi dobilo pristup neprikladnim web lokacijama ili starija osoba koja se pretvara da je dijete.
- Korištenje roditeljskog naloga e-pošte bez pristanka: roditeljski pristanak potreban je za aktiviranje nekih online naloga, što roditeljima može biti problem da obrišu nakon aktiviranja. Djeca i mladi koriste ovu metodu da zaobiđu traženje dozvole.

Istraživanje EU Kids Online 2020 prikazuje kako djeca i mladi koriste nove medije za razliku od toga kako se misli da ga koriste⁵⁷. Druga istraživanja se bave time na koji način djeca misle da njihova prava trebaju biti zaštićena u digitalnom okruženju⁵⁸, kao i radom na iskustvima djece s invalidnošću.⁵⁹

Glavni cilj online bezbjednosne kampanje je promjena ponašanja, uključujući podsticanje bezbjednijeg ponašanja djece i mladih na internetu, podsticanje efikasnog roditeljstva online i podsticanje drugih koji komuniciraju s djecom i mladima da ih nauče da budu bezbjedni na mreži (članovi šire porodice, nastavnici itd.).

Internetsku sigurnost djece i mladih ne treba gledati izolirano, već kao onu koja ima zajedničke karakteristike u nizu inicijativa koje se tiču djece i mladih, njihove bezbjednosti i Interneta.

⁵⁷ Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., and Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Rezultati ankete iz 19 zemalja*. EU Kids Online, <http://www.ise.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/eu-kids-online/reports/EU-Kids-Online>

⁵⁸ Savjet Evrope (2017), To je naš svijet: Dječja viđenja zaštite njihovih prava u digitalnom svijetu, <https://rm.coe.int/it-s-our-world-children-s-views-on-how-to-protect-their-rights-in-the-1680765dff>.

⁵⁹ Lundy i sar. (2019), *DVA KLIKA NAPRIJED, JEDAN NAZAD: Izvještaj o djeci sa invalidnošću u digitalnom okruženju*, <https://rm.coe.int/two-clicks-forward-and-one-click-back-report-on-children-with-disabili/168098bd0f>.

7. Uloga koju mogu igrati roditelji i staratelji

Roditelji trebaju podržati djecu i mlade kako bi mogli imati bezbjednu korist od tehnologije. Trebali bi imati uravnotežen pristup i prepoznati širok spektar prednosti koje Internet može pružiti. Roditelji su možda skloni da se fokusiraju na brojne pozitivne strane u obrazovanju/vještinama koje se mogu steći na internetu, ali važno je i da razmotre i uvažavaju društvene koristi koje djeca mogu steći – igra i istraživanje ličnih interesovanja mogu djeci predstavljati ključni motivator za korištenje interneta. Njihovo razumijevanje može pomoći roditeljima da se bolje uključe i podrže djecu. Da bi se osiguralo da djeca i mladi koriste Internet stranice na bezbjedan i odgovoran način, roditelji, njegovatelji i staratelji trebaju biti svjesni sljedećeg:

1. Upoznajte se sa rizicima i mogućnostima koje njihova djeca i mladi mogu sresti na internetu. Važno je biti u stanju prepoznati potencijalne prijetnje sa kojima se njihova djeca mogu suočiti, istovremeno imajući u vidu da rizici možda neće rezultirati štetom.
2. Aktivno pratite šta djeca rade na internetu, vrstu sadržaja koju gledaju, dijele ili kreiraju, usluge, platforme i igre koje koriste i ljude s kojima se povezuju. Roditeljima je uvijek korisno isprobati usluge koje njihova djeca koriste.
3. Roditelji bi se trebali upoznati sa dobrim web lokacijama i igrama za učenje i zabavu koje mogu koristiti sa svojom djecom. Dobra web stranica ili igra ima posebnu bezbjednosnu stranicu sa jasnim linkovima, mehanizmima izvještavanja i smjernicama za djecu i mlade i njihove roditelje odnosno staratelje.
4. Vodite redovan, iskren i otvoren dijalog s djecom i mladima koji je primjeren starosti i koji se vremenom mijenja.
 - a. Pobrinite se da djeca i mladi razumiju opasnosti na koje mogu naići i da se dogovore o radnjama koje će preduzeti, poput razgovora sa vama, ako na opasnost naiđu.
 - b. Podstaknite djecu i mlade da razmišljaju o tome kako mogu biti dobar digitalni građanin, vodeći računa o tome šta oni dijele o sebi i drugima i pomažući im da usvoje pozitivan način ponašanja na internetu.
 - c. Podstaknite kritičko razmišljanje o onome što vide online, razgovarajte o tome da nisu svi ono za šta se predstavljaju ili da ono što vide možda nije istina. Razgovarajte o manipulaciji slikom o sebi i lažnim vijestima koje žele iskoristiti ljude.
 - d. Razgovarajte o pritisku vršnjaka i strahu od propuštanja i o kontroli online prijateljstava.
 - e. Razgovarajte o privlačnosti 3D tehnologije koja stvara zavisnost, a posebno o besplatnim uslugama, gdje su vrijeme koje provode na internetu i podaci koje dijele valuta ili poslovni model.
5. Pobrinite se da dijete zna kada i gdje može dobiti pomoć. To bi mogao biti njihov roditelj ili njegovatelj, učitelj ili druga odrasla osoba od povjerenja. Podstičite uvjerenje da bi, ako dožive nešto uznemirujuće na internetu, trebalo da porazgovaraju o tome s odraslom osobom od povjerenja.
6. Dogovorite se o porodičnim pravilima za upotrebu povezanih uređaja, podrazumijevajući da su roditelji ili staratelji uzori za ponašanje na internetu.
7. Pobrinite se da djeca imaju uravnoteženu vrstu aktivnosti online tako da njihovo vrijeme online bude kvalitetno provedeno i da sadrži kombinaciju aktivnosti koja uključuje učenje, stvaranje i povezivanje na pozitivan način.

Koristite ugrađene alate za pregled obrazaca upotrebe u vezi količine vremena koje se troši na aplikacije i usluge.

8. Provjerite da li vi i vaša djeca znate da koristite alate. Veliki je broj alata koji mogu pomoći roditeljima u 'upravljanju' online tehnologijom u kući i izvan nje.
 - a. Uzmite u obzir sve povezane uređaje, a ne samo one tipične poput pametnih telefona, tableta i računara. Uključite igraće konzole, lične asistente, smart televizore i sve druge uređaje koji se povezuju na internet.
 - b. Koristite starosna upozorenja da biste lakše odlučili kojem sadržaju, igrama, aplikacijama i uslugama djeca i mladi imaju pristup. Imajte na umu da se starosna upozorenja mogu razlikovati u elektronskim trgovinama aplikacija (App Store) i na stvarnim platformama. Razmislite o upotrebi postavki za kontrolu aplikacija i igara koje se mogu preuzeti i koristiti.
 - c. Koristite mrežnu filtraciju, koja se često naziva roditeljskim nadzorom, i bezbjedne pretraživače ili kontrole za filtriranje sadržaja kojem djeca i mladi mogu pristupiti na mreži.
 - d. Kao porodica, shvatite kako i kada prijaviti bilo koji sadržaj zbog kojeg su nesrećni ili zabrinuti ili onaj za koji smatraju da krši uslove i odredbe. Potrebno je da znate kako blokirati neželjene ili nepozvane kontakte.
 - e. Razmislite vrlo dobro o upotrebi aplikacija za nadgledanje i tehnologija koje prate dječju upotrebu Interneta. Ove aplikacije i tehnologija mogu imati neželjene posljedice u smislu toga da dijete više sakriva svoje ponašanje na internetu, a takođe može nanijeti štetu u situacijama porodičnog nasilja. Ako ih ipak koristite, objasnite djetetu šta pratite i zašto to radite.
 - f. Kako djeca i mladi stare i sazrijevaju, važno je da preispitujete upotrebu kontrola i ograničenja kako biste bili sigurni da odgovaraju starosti djeteta; važno je njegovati otpornost svog djeteta da bi moglo napredovati na internetu.
9. Naučite svoju djecu da ne dijele pristupne lozinke sa prijateljima ili braćom i sestrama. Razmislite o tome kada i gdje dijele lične podatke, na primjer, profil koji se može vidjeti globalno možda će htjeti koristiti sliku profila na kojoj nije on ili ona i svesti na minimum količinu ličnih podataka o svojoj starosti, školi i lokaciji.
10. Nemojte pretpostavljati da svi na Internetu ciljaju vaše dijete. Generalno gledano, dječje web stranice mogu biti bezbjedne i mogu pružiti divno, kreativno socijalno i obrazovno iskustvo za vaše dijete, ali ne zaboravite da ostanete uključeni i svjesni.
11. Ostanite mirni i nemojte prebrzo donositi zaključke ako čujete ili vidite nešto što se tiče ponašanja vašeg djeteta ili ponašanja jednog od njegovih prijatelja na internetu. Izbjegavajte prijetnje uklanjanjem ili oduzimanjem uređaja jer oni nekim mladim ljudima mogu biti spas u društvenom smislu. Ako se vaše dijete boji da ćete skloniti uređaje, vjerojatno će biti sve manje voljno da povjerava svoje eventualne probleme ili nedoumice.
12. Oporavak i učenje iz iskustva su vitalni elementi razvoja digitalne otpornosti. Ako djeca dožive rizik ili nepravedan tretman na internetu, roditelji će im pomoći da pronađu načine za oporavak tako da mogu bezbjedno iskoristiti pozitivne aspekte kada je to primjereno i izbjeci isključenje gdje je to moguće.

Gdje zatražiti pomoć?

Mnoge zemlje imaju linije za pomoć na kojima djeca i mladi mogu prijaviti problem. One su naširoko objavljene, a različite zemlje imaju različite pristupe iznošenju ove poruke. Važno je da djeca i mladi shvate da nikada nije kasno prijaviti problem i da time mogu pomoći drugima.

Iako djeca i mladi priznaju da sebi ponekad dopuštaju rizično ponašanje, ne pokazuju veliku zabrinutost zbog karakterističnih rizika ove vrste ponašanja i pokazuju sklonost ka pokušaju rješavanja problema individualno ili u okviru vršnjačkih grupa. Ovo sugerise da se obraćaju roditeljima ili drugim odraslima samo u slučajevima potencijalno 'dramatičnih' problema. Ovo je problem posebno kod starijih dječaka za koje je vjerovatnije da će koristiti samo dugme „Prijavi zloupotrebu”⁶⁰ (kakav je razvio Virtual Global Task Force), umjesto da dodatno kontaktiraju roditelje ili druge odrasle osobe. Međutim, to nije slučaj sa svom djecom i mladima. Možemo vidjeti da djeca i mladi koji su svjesni rizika sami vrše nadzor svojih aktivnosti, ali često ne dijele mišljenje o novim tehnologijama koje impliciraju da bi odrasli trebali biti glavni za ocjenjivanje i praćenje ponašanja djece i mladih.⁶¹ Potrebno je biti oprezan u pravljenju jednostavnih razlika između offline i online svijeta, jer to sve više ima veze sa online tehnologijama. Za mnogu djecu i mlade ovo znači pažljivo odabiranje između mogućnosti koje tehnologija nudi (poput istraživanja njihovog identiteta, uspostavljanja bliskih odnosa i povećane društvenosti) i rizika (koji se tiču privatnosti, nesporazuma i nasilnih praksi) koje pruža komunikacija putem Interneta.⁶²

Roditelji i edukatori trebaju biti svjesni da ako sumnjaju na seksualno zlostavljanje na internetu, prestupnika treba blokirati, a komunikaciju zadržati kao dokaz. Roditelji nikada ne bi trebali gledati seksualne slike koje je napravilo njihovo dijete ili druga djeca. Ove materijale treba predati policiji, a zlostavljanje ili iskorištavanje djece na mreži prijaviti nadležnom organu. Roditelji se nikada ne bi trebali predstavljati kao svoje dijete kako bi „dokazali“ zlostavljanje.

Dodatne informacije o tome kako prijaviti seksualne slike djece možete pronaći ovdje:

Internet Watch Foundation – <https://www.iwf.org.uk/>

NCMEC – <https://report.cybertip.org/>

Europol – <https://www.europol.europa.eu/report-a-crime/law-enforcement-reporting-channels-child-sexual-coercion-and-extortion>

⁶⁰ Europol (2019), *2019 Virtual Global Taskforce Releases Environmental Scan*, <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/2019-virtual-global-taskforce-releases-environmental-scan>.

⁶¹ Manida Naebklang (2019), *Report of the World Congress III against Sexual Exploitation of Children & Adolescents*, https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/legacy/ECPATWCIIIReport_FINAL.pdf.

⁶² Livingstone (2008), *Taking Risky Opportunities in Youthful Content Creation: Teenagers' Use of Social Networking Sites for Intimacy, Privacy and Self-Expression*, <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1461444808089415> (last visited 16 January 2020).

8. Smjernice za roditelje i staratelje

Bezbjednosni savjeti se oslanjaju na analizu prikupljenih podataka i dostupna istraživanja. Ovaj dio izvještaja je namijenjen pružanju smjernica roditeljima, njegovateljima i starateljima (i edukatorima na posebnom popisu) koji će im pomoći da nauče djecu i mlade kako imati sigurno, pozitivno i vrijedno iskustvo dok su na internetu.

Roditelji, njegovatelji i staratelji moraju uzeti u obzir tačnu prirodu lokacija i djetetovo razumijevanje opasnosti i vjerovatnoće da roditelj može smanjiti rizike, prije nego što odluče koje je okruženje pogodno za njihovo dijete.

Internet ima velik potencijal kao sredstvo za osnaživanje djece i mladih da pomažu i pronađu stvari za sebe. Ključni cilj je podučavanje pozitivnih i odgovornih oblika ponašanja na internetu. U tabeli 1 su razdvojena pitanja o ključnim područjima koja roditelji i staratelji trebaju razmotriti.

Tabela 1: Ključna područja razmatranja za roditelje, njegovatelje i staratelje

Roditelji, staratelji		
	Ključna područja razmatranja	Opis
Bezbjednost i sigurnost vaše tehnologije	1. Razgovarajte sa svojom djecom. Pokušajte da se bavite nekom online aktivnošću sa njima.	<p>Zanimajte se za ono što rade na mreži, razgovarajte s njima. Važno je da djeca i mladi ne osjećaju da im roditelji ne vjeruju. Filtriranje, nadgledanje i ograničavanje pristupa je važno, ali to mora ići uporedo sa dijalogom i raspravom.</p> <p>Kada djeca i mladi provode vrijeme s drugima izvan kuće, oni imaju pristup drugim (moguće neograničenim) uređajima, dakle, potrebi za dobrom komunikacijom - hoće li vam reći ako nešto pođe po zlu?</p> <p>Važno je ne pretjerivati ako vam djeca i mladi govore o nečemu što se dogodilo na internetu. Važno je da vam kažu šta se dogodilo, a ispravna reakcija čini da oni osjećaju da vam mogu vjerovati.</p> <p>Djeci i mladima može biti korisno da razumiju šta je Internet, tako da imaju bolju svijest o internetskom „prostoru“, u kom postoje njihove omiljene platforme poput Instagrama, Snapchata ili YouTubea.</p> <p>Internet se često može činiti apstraktnim mjestom za djecu i mlade i bez njegovog razumijevanja, teže mogu definisati rizike i prepoznati ih odnosno vizuelizovati. Moguća analogija mogla bi biti ona o velikom gradu koji ima puno lijepih mjesta i dragih ljudi, ali i područja koja ne biste posjetili jer bi mogla biti rizična.</p> <p>Roditelji bi se trebali zanimati za ono što njihova djeca rade na internetu i biti spremni da sa njima podijele digitalna iskustva kao način za podsticanje povjerenja i otvaranje dijaloga.</p>

Roditelji, staratelji		
	Ključne oblasti za razmatranje	Opis
	2. Identifikujte tehnologiju, uređaje i usluge u svojoj porodici odnosno domaćinstvu.	<p>Počnite od uređaja, identifikujte sve uređaje u svom domu koji su povezani, uključujući mobilne telefone, laptose, tablete, kao i pametne televizore, igraće konzole, fitness uređaje za praćenje koje koristi cijela porodica.</p> <p>Identifikujte online usluge i aplikacije koje koristi cijela porodica na svim ovim uređajima.</p>
	3. Instalirajte firewall i antivirusni softver na sve uređaje.	<p>Razmislite mogu li programi filtriranja i blokiranja ili praćenja pomoći podršci i da li su prikladni za vašu porodicu. Budite sigurni da vaši uređaji imaju instaliranu zaštitu od virusa i zlonamjernog softvera i da je ista ažurirana.</p> <p>Naučite svoju djecu osnovama internetske bezbjednosti.</p> <p>Npr. da li je li vaš operativni sistem ažuriran, koristite li najnoviju verziju aplikacije? Da li su instalirane najnovije bezbjednosne zakrpe?</p> <p>Proizvodi za filterisanje i praćenje su korisni, ali pitanja povjerenja i privatnosti takođe treba uzeti u obzir. Roditelji bi, da bi zaštitili porodicu, trebalo da razgovaraju sa svojom djecom o tome zašto koriste takve proizvode.</p>
Pravila	4. Dogovorite se porodično oko očekivanja od korištenja Interneta i ličnih uređaja, posvećujući posebnu pažnju pitanjima privatnosti, starosno neprimjerenim web lokacijama, aplikacijama i igrama, maltretiranju, prevarama i opasnosti od neznanaca. Takođe stvorite uslove da u kući postoji kultura podrške tako da se djeca i mladi osjećaju sposobnim potražiti podršku od roditelja odnosno staratelja.	<p>Čim djeca i mladi počnu koristiti tehnologiju, razgovarajte i sačinite listu dogovorenih pravila. Ova pravila trebaju uključivati vrijeme kada djeca i mladi mogu koristiti Internet i kako ga trebaju koristiti, kao i očekivanja od vremena korištenja uređaja.</p> <p>Digitalni uzor - važno je da roditelji daju pravi primjer svojoj djeci. Vjerovatnije je da će usvojiti ispravna ponašanja ako ih uobličie roditelji odnosno staratelji.</p> <p>Ovo bi se moglo proširiti na snimanje i dijeljenje fotografija - saglasnost treba potražiti prije objavljivanja bilo kakvih slika na mreži.</p> <p>Razmatranje roditeljske upotrebe interneta i društvenih medija u odnosu na svoje dijete, poput dijeljenja ličnih priča ili fotografija o djetetu. Razmotrite privatnost djeteta i sada i za budućnost.</p> <p>Djeca i mladi moraju biti u mogućnosti da dođu i razgovaraju o svim pritiscima i izazovima na internetu (i van njega) sa kojima se suočavaju. Jedan od načina omogućavanja rasprave je korištenje prilika u kojima se priče o internetu odnosno ponašanju na internetu pojavljuju u medijima. Ovo će depersonalizovati problem, ali će omogućiti djeci i mladima da izraze mišljenje.</p>

Roditelji, staratelji		Ključne oblasti za razmatranje	Opis
Edukacija koju pružaju roditelji i staratelji	5.	Budite svjesni online i mobilnih usluga koje koriste vaša djeca (tj. društveni mediji, web stranice, aplikacije, igre itd.) i potrudite se da dobro razumijete kako djeca provode svoje vrijeme na internetu.	<p>Budite donekle upućeni u to kako obezbijediti da djeca i mladi koriste aplikacije i platforme što sigurnije, uključujući privatne račune, da budu svjesni starosnih ograničenja itd.</p> <p>Iskoristite alate koji dolaze uz mobilne uređaje poput Family Linka ili drugih alata za roditeljsku kontrolu. Provjerite prodaju li se neki proizvodi ili je uključena opcija kupovine u aplikaciji.</p> <p>Pokušajte imati pomalo razumijevanja za motivaciju djece i mladih kada su na internetu. Zašto koriste određene web stranice i usluge? Šta različite web stranice i usluge znače u smislu grupa prijatelja, osjećaja identiteta i pripadnosti? Ovo razumijevanje će vam omogućiti i da bolje razumijete društvene i emocionalne izazove sa kojima se djeca i mladi mogu suočiti (što ponekad može rezultirati rizičnim ponašanjem) i pružite im uvid u to kako izgraditi otpornost.</p>
Pregled sadržaja internetskih stranica	6.	Uzmite u obzir starost kod digitalnog pristanka	<p>Neke zemlje imaju zakone koji određuju minimalnu starost za koju kompanija ili web stranica mogu tražiti od mlade osobe da pruži lične podatke o sebi bez prethodnog dobijanja provjerljive saglasnosti roditelja. Ova starosna dob „digitalnog pristanka“ je obično između 13 i 16 godina. U nekim se zemljama smatra dobrom praksom tražiti pristanak roditelja prije nego što se od mlađih osoba zatraže njihovi lični podaci, dok je u drugima to zakonski uređeno (vidi član 8. Opšte uredbe za države članice EU). Mnoge web stranice za mlađu djecu obično traže pristanak roditelja prije nego što dozvole novom članu da se pridruži. Provjerite da li svaka usluga ima ograničenje minimalne starosne dobi.</p>

Roditelji, staratelji		
	Ključne oblasti za razmatranje	Opis
7.	Kontrolišite upotrebu kreditnih kartica i drugih mehanizama plaćanja.	Mnogi uređaji, aplikacije i usluge mogu se koristiti za kupovinu i pažljivo upravljanje pristupom roditeljskim računima sa pohranjenim mehanizmima plaćanja i kreditnim karticama. Važno je osigurati bezbjednost svojih kreditnih i debitnih kartica i ne otkrivajte svoje pin kodove kako biste spriječili neovlašteni pristup.
8.	Izveštavanje	Naučite kako prijaviti probleme na platformama koje vaša djeca koriste i kako brisati ili mijenjati profile - kako djeca postaju starija, pobrinite se da znaju kako se to radi. Takođe imajte na umu lokalne linije za pomoć za prijavljivanje.
9.	Oglašavanje, pogrešno informisanje i dezinformisanje	Imajte na umu da oglašavanje može biti neprikladno ili obmanjujuće. Razgovarajte sa svojom djecom o tome kako mogu prijaviti oglase i preuzeti veću kontrolu nad onim što vide na mreži. Važno je prepoznati da ono što djeca i mladi vide na mreži može uticati na njihove stavove. Angažujte se da im zajedno pomognete da razviju online pismenost.

Roditelji i staratelji		
	Ključne oblasti za razmatranje	Opis
Edukacija djece	10. Izgradite kulturu podrške	<p>Djeca i mladi moraju shvatiti da je online svijet odraz offline svijeta - sa dobrim i lošim iskustvima. Važno je da djeca i mladi osjećaju samopouzdanje tako da mogu tražiti pomoć i podršku ako nešto pođe po zlu kako bi mogli pružiti podršku drugima na internetu.</p> <p>Zavisno od starosti vaše djece, moglo bi biti korisno da se razumije sadržaj koji su objavili kao i svi online profili.</p> <p>Djeca i mladi moraju biti sposobni da prepoznaju online rizike - neki su očigledni, a drugi manje - poput prisile, ucjene ili sramote.</p> <p>Sve ove mehanizme koriste prekršioци i kriminalci.</p> <p>Djeca i mladi takođe moraju shvatiti da uz pristup internetu dolazi i odgovornost. Oni moraju znati da se zakoni primjenjuju i na internetu i van njega i da bi se trebali ponašati na ispravan način.</p>
	11. Dok djeca i mladi uče više o internetskom svijetu, možda će poželjeti da se sretnu sa ljudima koje ne poznaju u stvarnom životu, ali sa kojima su uspostavili vezu na mreži. Važno je preduzeti ispravne korake kako biste ih edukovali o opasnostima susreta sa nepoznatom osobom sa kojom razgovaraju preko interneta.	<p>Djeca i mladi mogu biti u stvarnoj opasnosti ako se uživo sretnu sa nepoznatim ljudima sa kojima su komunicirali samo putem interneta.</p> <p>Ljudi možda nisu onakvi kakvim se predstavljaju online. Međutim, ako se prisno internetsko prijateljstvo ipak razvije i vaše dijete želi ugovoriti sastanak, umjesto da riskira da ode samo ili bez pratnje, jasno mu stavite do znanja da biste radije išli sa njim ili obezbjedite odlazak druge odrasle osobe od povjerenja. Jasno je da će to zavisiti od starosti djeteta.</p> <p>Također je važno biti svjestan da je porastao broj beskontaktnih prestupa koje čine kriminalci i prestupnici koji ne žele upoznati dijete nego od njega dobiti seksualno eksplicitne sadržaje.</p>
	12. Važnost ličnih podataka.	<p>Pomozite svojoj djeci da razumiju i kontrolišu upotrebu svojih ličnih podataka. Objasnite da bi djeca i mladi trebaju objavljivati samo one informacije za koje je i vama i njima u redu da ih drugi vide. Ne bi trebalo da dijele podatke putem kojih mogu biti identifikovani. Podsjetite djecu i mlade da imaju internetsku reputaciju koju treba kontrolisati. Kada se sadržaj podijeli, to može biti teško promijeniti odnosno prilagoditi.</p>

Roditelji i staratelji		
	Ključne oblasti za razmatranje	Opis
Edukacija djece	13. Budite sigurni da djeca i mladi razumiju šta znači objavljivanje fotografija na internetu, uključujući fotografije sebe i svojih prijatelja.	<p>Objasnite svojoj djeci da fotografije mogu otkriti mnogo ličnih podataka. Djeca i mladi bi trebalo da razumiju rizike korištenja kamera i učitavanja sadržaja.</p> <p>Najbolje je da se slike drugih ne učitavaju bez njihovog pristanka. To bi trebalo uključivati roditelje koji snimaju i postavljaju slike svoje djece.</p> <p>Jednako je važno da djeca i mladi razumiju da ponekad drugi iz njihove mreže prijatelja i porodice mogu objaviti informacije, te bi trebalo da razgovaraju sa svojim prijateljima i porodicom i da im objasne pojam pretjeranog dijeljenja.</p> <p>Ohrabrite svoju djecu da ne objavljuju fotografije sebe ili svojih prijatelja sa jasno prepoznatljivim informacijama kao što su ulični znakovi, registarske tablice na automobilima ili naziv njihove škole na duksericama.</p>

9. Uloga edukatora

Vrlo je važno da staratelji ne pretpostavljaju šta djeca i mladi mogu ili ne moraju znati o bezbjednosnim problemima na mreži, na primjer, važna uloga staratelja je da podučavaju djecu i mlade o važnosti lozinki, kako ih čuvati i kako stvoriti jaku lozinku: mnogi tinejdžeri međusobno dijele lozinke, a to se često doživljava kao znak istinskog prijateljstva.

Dosta je rasprava o privatnosti djece i mladih na internetu, a pregled dokaza koji je provela Londonska škola ekonomije pokazao je da djeca i mladi cijene svoju privatnost i bave se zaštitnim strategijama, ali također cijene sposobnost da budu u mogućnosti da se angažuju na internetu. Slično tome, pregled je otkrio da je roditeljsko posredovanje važno za osnaživanje djece i mladih jer im je omogućilo da iskuse određeni rizik dok uče kako se zaštititi. U pregledu se takođe navodi da je „potrebno razmotriti resurse medijske pismenosti i obuke roditelja, vaspitača i stručnjaka za rad sa djecom jer dokazi sugerišu da postoje znatne praznine u znanju odraslih o rizicima i zaštitnim strategijama u vezi sa podacima i privatnošću djece i mladih na internetu.“⁶³

Škole imaju priliku da transformišu obrazovanje i pomognu učenicima da ispune svoj potencijal i povise standarde pomoću IK tehnologija. Međutim, takođe je važno da djeca i mladi nauče kako da budu sigurni kada koriste ove nove tehnologije, posebno više kolaborativnih tehnologija kao što su platforme i usluge društvenih mreža, koje su suštinski aspekt produktivnog i kreativnog socijalnog učenja. Djeca i mladi ljudi sada lako mogu stvoriti vlastiti sadržaj i široko ga dijeliti putem platformi društvenih medija, od kojih većina takođe omogućava streaming uživo.

Edukatori mogu pomoći djeci i mladima da pametno i bezbjedno koriste tehnologiju na sljedeće načine:

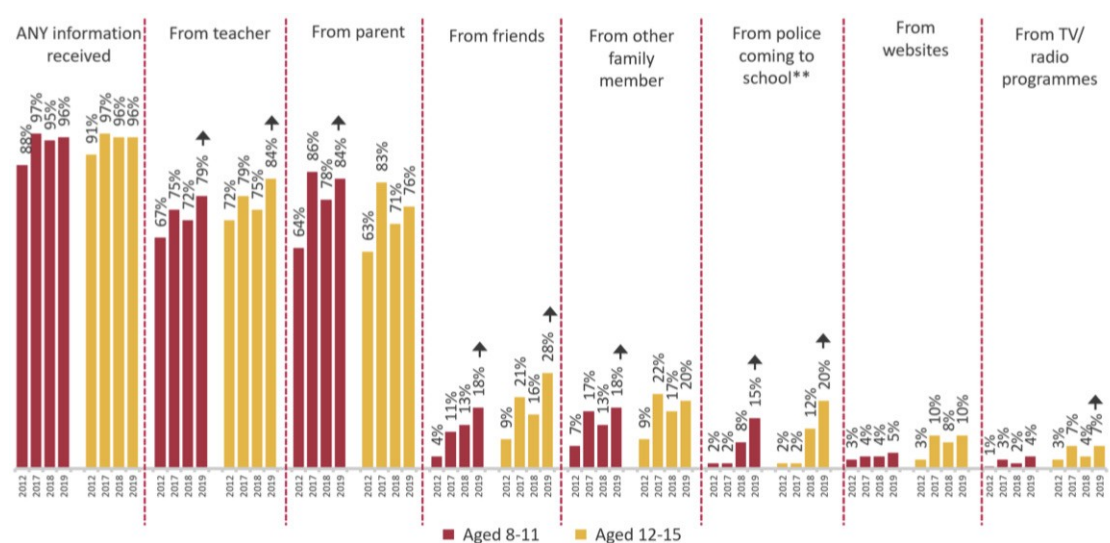
- Obezbeđujući da škola ima skup efikasnih politika i praksi i da se njihova efikasnost redovno preispituje i ocjenjuje.
- Doprinoseći razvoju digitalnih vještina i digitalne pismenosti putem uključivanja obrazovanja o odgovornom korištenju tehnologija u svoje nastavne planove i programe. Važno je uključiti koncepte socijalnog i emocionalnog učenja u online obrazovanje o sigurnosti, jer će ovi koncepti pomoći da učenici razumiju i upravljaju emocijama da bi imali zdrave i cijenjene odnose, kako na internetu tako i u realnom životu.
- Obezbeđujući da svi budu upoznati sa politikom prihvatljive upotrebe (AUP) i njenom primjenom. Važno je imati AUP koji je prilagođen starosnoj dobi.
- Provjeravanjem da li se školska politika protiv nasilja odnosi i na zlostavljanje putem interneta i putem mobilnih telefona ili drugih uređaja i da li postoje efikasne sankcije zbog kršenja te politike.
- Imenovanjem koordinatora za online bezbjednost.
- Time da školska mreža bude sigurna i bezbjedna.
- Korištenjem akreditovanog provajdera internet usluga.
- Korištenjem proizvoda za filterisanje odnosno praćenje.
- Edukacijom o online bezbjednosti za svu djecu i mlade i preciziranjem gdje, kako i kada će edukacija biti izvedena.
- Obezbeđenjem uslova da je osoblje (uključujući pomoćno osoblje) bude adekvatno obučeno i da se obuka osoblja redovno ažurira.

⁶³ Sonia Livingstone, Mariya Stoilova, and Rishita Nandagiri (2018), Dječji podatci i privatnost na internetu: Odrastanje u digitalnom dobu, <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/projects/childrens-privacy-online/Evidence-review-final.pdf>.

Smjernice za roditelje i edukatore o bezbjednosti djece na internetu

- Imati jedinstveni kontakt u školi i biti u mogućnosti da se incidenti sa online bezbjednošću prikupljaju i bilježe, što će školi pružiti bolju sliku o svim problemima ili trendovima koje treba riješiti.
- Obezbjedenjem toga da menadžerski tim i upravnici škola imaju odgovarajuću svijest o bezbjednosti na internetu u školi.
- Vršenje redovnih provjera svih mjera online bezbjednosti.
- Uzimajući u obzir obrazovne i psihološke efekte koje Internet i mrežne tehnologije mogu imati na djecu i mlade.
- Korištenje internetske tehnologije kod djece i mladih dramatično je poraslo posljednjih godina i prati je sve veća zabrinutost zbog pitanja internetske bezbjednosti. Istorijski gledano, ponavlja se moralna panika zbog potencijalne opasnosti komunikacionih tehnologija, a to se posebno odnosi na mlade žene. Međutim, tvrdilo se da kada se takve opasnosti zapravo istražuju, čini se da vrlo često krivac nije tehnologija kao takva nego povećanje aktivnosti djece i mladih koji koriste tehnologiju i strepnje oko gubitka roditeljske kontrole. Smatra se da edukatori imaju vitalnu ulogu u promociji i pružanju bezbjednosti na Internetu. Čini se da roditelji širom svijeta vjeruju da bi škole trebale imati centralnu ulogu u obrazovanju djece i mladih za bezbjednu upotrebu tehnologije, ali je iz istraživanja isto tako jasno da su glavni izvor informacija o internetskim problemima za djecu i mlade škola i roditelji.⁶⁴ Dalje smjernice o kompetencijama koje bi trebale biti uključene u ovu vrstu obrazovanja identifikovane su kao dio projekta obrazovanja Savjeta Evrope pod nazivom "Digital Citizenship" ("digitalno građanstvo").⁶⁵

Slika 8: Djeca koja koriste internet od kuće (2012.), ili na drugim mjestima (2017, 2018, 2019), a koja su izjavila da im je pružena bilo kakva informacija o tome kako da bezbjedno koriste internet, po starosti⁶⁶

Izvor:

⁶⁴ Ofcom (2020), Children and Parents: Media Use and Attitudes Report 2019, https://www.ofcom.org.uk/data/assets/pdf_file/0024/190518/children-media-use-attitudes-2019-chart-pack.pdf.

⁶⁵ Savjet Evrope (2018), Smjernice za poštovanje, zaštitu i ispunjavanje prava djeteta u digitalnom okruženju, preporuke CM/Rec(2018)7 Komisije ministara, izgradnja Evrope za djecu i sa djecom <https://rm.coe.int/guidelines-to-respect-protect-and-fulfil-the-rights-of-the-child-in-th/16808d881a>.

⁶⁶ Ofcom (2020), Djeca i roditelji: Izvještaj o korištenju medija i stavovima 2019, https://www.ofcom.org.uk/data/assets/pdf_file/0024/190518/children-media-use-attitudes-2019-chart-pack.pdf.

Smjernice za roditelje i edukatore o bezbjednosti djece na internetu

- Rani pristupi bezbjednosti na internetu uglavnom su se fokusirali na tehnološka rješenja, poput upotrebe softvera za filtriranje, ali posljednjih godina bilježi se sve veća mobilnost informativne tehnologije i, kao rezultat toga, tradicionalni desktop kompjuteri nisu više jedina pristupna tačka internetu. Sve veći broj mobilnih telefona, tableta, ličnih digitalnih asistenata i igračih konzola nudi širokopojasne veze, a djeca i mladi mogu pristupiti internetu dok su u školi, kod kuće, u biblioteci, u internet kafeu, lokalu brze hrane, klubu mladih ili čak prilikom putovanja u školu javnim prevozom. Škole nude priliku za rad na internetu, zajedno u zatvorenoj mreži ili jednostavno u okruženju druge djece i mladih. Jednostavne početne mjere uključuju uspostavljanje efikasne bezbjednosti na mreži. Djeca i mladi mogu imati lične uređaje koji nisu obuhvaćeni mrežnom zaštitom i zato su obrazovanje, diskusija i dijalog presudni.
- Politike internetske bezbjednosti je potrebno osmisliti i sprovesti tako da uključuju širok spektar interesnih grupa i sudionika. Ovo obuhvata:
 - Direktore škola;
 - Upravnike;
 - Viši menadžment;
 - Razredne nastavnike;
 - Pomoćno osoblje;
 - Roditelje ili staratelje;
 - Osoblje lokalne vlasti;
 - Tamo gdje je to moguće, pružaoce internet usluga i one koji pružaju internet i širokopojasne usluge školama.

Budući da sve ove grupe imaju uvid u stvari koje mogu pomoći u postavljanju školskih politika, važno je da se sa svima njima konsultuje. Međutim, jednostavno imati politike nije dovoljno i svi koji se bave djecom i mladima bi trebalo da se bave aktivnim praksama koje pomažu osoblju da identifikuje i postigne bezbjedno ponašanje. Uključivanjem svih ovih grupa od samog početka, svi bi trebali osjetiti važnost takvih politika kao i svoju ličnu odgovornost za njihovo ostvarivanje.

Stvaranje sigurnog IKT okruženja za učenje ima nekoliko važnih elemenata koji uključuju sljedeće:

- infrastruktura svijesti o cijeloj lokaciji;
- odgovornosti, politike i procedure;
- efikasan spektar tehnoloških alata;
- sveobuhvatna edukacija o e-bezbjednosti;
- program za sve u ustanovi;
- proces pregleda za stalno praćenje efikasnosti IKT okruženja za učenje.

Sve bi to trebalo biti ugrađeno u postojeće politike zaštite djece u školi, umjesto da se na njih gleda kao na nešto što upravlja isključivo ICT tim. Nema smisla razmišljati o maltretiranju putem Interneta ili putem mobilnog telefona kao o nečemu što se razlikuje od nasilja u offline svijetu. Međutim, to ne znači da tehnologija ne može biti važan dio rješenja putem uspostavljanja:

- prevencija i zaštita od virusa;
- sistemi za praćenje ko šta preuzima, kada je šta preuzeto i koji je računar korišten;
- filtriranje i kontrola sadržaja radi umanjivanja neprimjerenih sadržaja putem školske mreže.

Problemi koji se javljaju u vezi sa novim tehnologijama ne odnose se na svu djecu i mlade, a kada se problemi pojave, zavise od starosti djece i mladih koji koriste ove tehnologije. Krajem 2008. godine, Tehnička radna grupa za internetsku bezbjednost u Sjedinjenim Američkim Državama izradila je izvještaj o povećanju bezbjednosti djece i internetskim tehnologijama, koji je pružio koristan pregled literature o originalnom, objavljenom istraživanju koje se odnosi na seksualno nagovaranje, online uznemiravanje i maltretiranje i izloženost problematičnom sadržaju.⁶⁷ U ovom izvještaju je zabilježeno da „postoji određena zabrinutost da mainstream mediji pojačavaju ove strahove, čineći ih nesrazmjernim u odnosu na rizike sa kojima se mladi suočavaju.“ Više od deset godina kasnije, roditelji i edukatori su i dalje bombardovani naslovima koji privlače pažnju i koji će vjerovatno ohrabriti odrasle da ograniče pristup online uslugama nego obrazovati i osnažiti djecu da ih bezbjedno koriste.

To stvara opasnost da poznati rizici ostanu skriveni i smanjuje vjerovatnoću da će se društvo pozabaviti faktorima koji do njih mogu dovesti, a koji nenamjerno mogu biti štetni. Čini se da medijska pokrivenost zločina nad djecom i mladima posredovanih putem interneta odražava polarizovane stavove profesionalaca i naučnika koji rade u tom području, pri čemu se klatno ljulja između onih koji smatraju da postoji opasnost od iskrivljavanja prijetnje djeci i mladima i onih za koje se čini da je ta prijetnja podcijenjena.

Međutim, postoji zabrinutost da tehnologija posredovana internetom može djecu i mlade ljude učiniti ranjivim i da edukatori, zajedno sa roditeljima i starateljima, imaju odgovornosti u vezi s tim. Različiti načini na koje djeca i mladi mogu biti žrtve na mreži uključuju:

- Podsticanje ili pedofilsko zbližavanje;
- Izlaganje problematičnim ili ilegalnim materijalima;
- Izlaganje medijumu koji bi mogao podstaknuti štetno ponašanje kod mladih ljudi;
- Sajber maltretiranje.

Korisni način klasifikacije online rizika za djecu predstavljen je na slici 7.

Postavke neformalnog obrazovanja

Uz školu i dom, djeca će vjerovatno pristupiti Internetu i koristiti usluge u neformalnim okruženjima, npr. omladinski klubovi ili crkvene grupe. Isprepletenost online i stvarnog života djece i mladih znači da će oni koji rade s djecom u takvim okruženjima vjerovatno uticati na digitalno okruženje djece i njihovu bezbjednost na mreži čak iako to nije njihov glavni fokus. Stoga bi svi oni koji rade u neformalnijim okruženjima trebali malo razumjeti rizike i mogućnosti i biti u mogućnosti da na odgovarajući način podržavaju djecu ili pristupe pomoći i obuci koja im je potrebna.

Ključna razmatranja i principi smjernica za edukatore takođe se primjenjuju u takvim okruženjima, ali mogu postojati neke kontekstualne razlike ili dodatna razmatranja.

Upravljanje uređajima, filterisanje i komunikacija

Osoblje za podršku, volonteri i djeca vjerovatnije će pristupiti uslugama putem vlastitih uređaja u neformalnim postavkama ili sistemima za upravljanje uređajima, a filterisani sadržaj može biti slabije dostupan ili manje obiman nego u školama.

⁶⁷ ISTTF (2008), *Unapređenje bezbjednosti djece i online tehnologije: Završni izvještaj tehničke radne grupe za bezbjednost na internetu upućen višedržavnoj radnoj grupi o društvenim mrežama pri kancelariji državnog tužioca SAD* https://cyber.harvard.edu/sites/cyber.law.harvard.edu/files/ISTTF_Final_Report.pdf.

Smjernice za roditelje i edukatore o bezbjednosti djece na internetu

Prema tome, da bi stručnjaci i djeca razumjeli kako obezbijediti i kontrolisati sopstveni uređaj, to može zahtijevati veći fokus na neformalna podešavanja. Jednako s manje sofisticiranim mogućnostima filterisanja, vaspitači i djeca ne bi se trebali previše oslanjati na njih u pogledu zaštite.

Neformalne postavke i dalje bi trebale imati stabilne i dobro podržane politike i smjernice zaštite djece, međutim u nekim postavkama nastavnici ili volonteri možda neće imati pristup organizacionom uređaju ili računaru e-pošte u tim postavkama. Stoga treba obratiti posebnu pažnju na upotrebu ličnih uređaja i na to da li se i kako se to sigurno prati ili upravlja u politikama i praksi.

Slično tome, bez pristupa 'obrazovnim' tehnologijama, opremi i podršci može biti vjerovatnije da se mainstream društveni mediji i usluge razmjene poruka češće koriste u neformalnim okruženjima nego u školama. Stoga će možda biti potrebno dodatno razmatranje u organizacionoj politici, praksi i obuci kako bi se utvrdilo da li se odnosno kako se one koriste i njima sigurno upravlja.

Obuka i podrška

Nastavnici i volonteri koji rade u neformalnim okruženjima možda imaju manje mogućnosti da se bave obukom, ažuriraju svoje vještine ili imaju opseg podrške koja bi mogla biti dostupna nastavnicima u formalnim okruženjima. Možda će biti potrebno razmotriti kako neformalne organizacije pronalaze, pružaju i finansiraju obuku i podršku ove vrste.

U Tabeli 2 se identifikuju neka od ključnih područja razmatranja za edukatore.

10. Smjernice za edukatore

Poznato je da pojedini nastavnici odnosno edukatori najčešće nemaju kontrolu nad nekim oblastima za razmatranje iz Tabele 2 ispod, poput filterisanja i praćenja. Očekuje se da će ove radnje preduzeti škola ili obrazovna ustanova.

Tabela 2: Ključne oblasti razmatranja za edukatore

		Ključne oblasti za razmatranje	Opis
Bezbjednost i sigurnost uređaja	1	Provjerite jesu li svi uređaji bezbjedni i zaštićeni lozinkom.	Nastavnici su podjednako osjetljivi na cyber napade, malver, viruse i hakovanja. Važno je da nastavnici osiguraju da bilo koji uređaj koji koriste bude pravilno zaštićen (sa jakim lozinkama) i zaključan kada se ne koristi. (npr. ako učitelj treba napustiti učionicu, bilo koji uređaj koji koristi treba biti zaključan ili se učitelj treba sa uređaja odjaviti).
	2	Instalirajte antivirusni softver i firewall.	Obezbjedite da svi uređaji imaju instaliranu zaštitu od virusa i zlonamjernog softvera i da je ista ažurirana.
Politike	3	Sve škole treba da imaju politiku kojom se reguliše gdje i kako različiti sudionici mogu koristiti tehnologiju u školi i kako se upravlja zaštitom djece - uključujući i online.	Nastavnici moraju sprovoditi politike koje se odnose na upotrebu mobilne tehnologije i drugih elektronskih uređaja. Važno je da nastavnici navode na ispravno ponašanje prilikom upotrebe uređaja. Škole trebaju odrediti gdje i kada se mogu koristiti mobilni uređaji.
	4	Fotografije učenika.	Škole bi trebale imati definisanu politiku kojom se precizira da li se učenici smiju fotografisati. Da li osoblje može fotografisati u obrazovne svrhe? Da li su sami roditelji/staratelji/učenici dali odgovarajuću dozvolu? Idealno bi bilo da se politikom propisuje da se lični uređaji ne smiju koristiti u tu svrhu kako bi se zaštitili i učenici i osoblje.

		Ključne oblasti za razmatranje	Opis
Filterisanje i praćenje	5	Obezbijedite da se internet sadržaj koji pruža škola filtrira i nadgleda.	<p>Učenici ne bi trebalo da imaju pristup štetnom ili neprimjerenom sadržaju iz školskih informacionih sistema. Nijedan sistem filtriranja nikada ne može biti sto posto efikasan i važno je podržati ova tehnička rješenja dobrom nastavom i učenjem, kao i efikasnim nadzorom. Filtriranje bi u najmanju ruku trebalo spriječiti pristup ilegalnom sadržaju, kao i sadržaju koji se smatra neprikladnim ili štetnim. Kao primjer, treba razmotriti sljedeće kategorije štetnog sadržaja:</p> <ul style="list-style-type: none">• Diskriminacija• Govor mržnje• Korištenje droga• Ekstremizam• Pornografija• Piraterija i krađa autorskih prava• Samopovređivanje i suicidalni sadržaj• Ekstremno nasilje

		Ključne oblasti za razmatranje	Opis
Online reputacija / digitalni otisak	6	Biti svjestan važnosti digitalnog otiska i online reputacije.	<p>Nastavnici moraju biti svjesni da ono što govore i rade na mreži može uticati na njihovu reputaciju, ali i na reputaciju škole/fakulteta.</p> <p>Nastavnici bi se na internetu uvijek trebali ponašati profesionalno. Djecu također treba podučavati o važnosti online reputacije i o tome kako je učinkovito kontrolisati.</p>
Kako profesionalno komunicirati na siguran način	7	Prepoznati važnost profesionalne online komunikacije sa učenicima, roditeljima i ostalim sudionicima.	<p>Uvijek bi trebala postojati jasna granica između privatnog života i profesionalnog života nastavnika - to uključuje aktivnosti na internetu.</p> <p>Za bilo kakvu komunikaciju između osoblja i učenika ili roditelja, uvijek treba koristiti elektronsku adresu škole. Škole mogu htjeti da politike komunikacije ili kodeksi ponašanja zabranjuju komunikaciju jedan na jedan kao i svaku komunikaciju bez obrazovne svrhe ili na platformama koje nisu školske.</p> <p>U idealnom slučaju, lični uređaji se ne bi trebali koristiti za komunikaciju sa učenicima ili roditeljima odnosno starateljima.</p> <p>Trebalo bi izbjegavati digitalnu komunikaciju jedan na jedan.</p> <p>Ako je u toku video konferencija ili učenje na daljinu, škole bi trebale biti jasne u pogledu očekivanja osoblja i učenika. (npr. razmišljanje o tome gdje se odvija digitalno učenje / komunikacija, tj. ne u spavaćoj sobi - imajte na umu druge koji mogu biti u kući / učionici.)</p>
Ponašanje i ranjivost učenika na mreži i uticaj na zaštitu i dobrobit	8	Razumjeti rizike i koristi kojima učenici mogu biti izloženi kada se povežu na mrežu	<p>Nastavnici moraju razumjeti šta djeca i mladi rade kada idu na internet kao i rizike i koristi sa kojima se mogu suočiti.</p>

11. Zaključak

Informacione i komunikacione tehnologije (IKT) transformisale su savremeni način života. Omogućili su nam komunikaciju u stvarnom vremenu, bezgraničan i gotovo neograničen pristup informacijama kao i širok spektar inovativnih usluga. Istovremeno su stvorili i nove mogućnosti za eksploataciju i zlostavljanje. Bez odgovarajuće zaštite, djeca i mladi – među najvećim korisnicima interneta – u opasnosti su od neželjenih seksualnih nagovaranja, uznemiravanja i neželjenog izlaganja nasilnom, seksualnom i drugom uznemirujućem materijalu.

Bez odgovarajućih mehanizama za stvaranje sigurnog cyber okruženja, djeca i mladi ostaće podložni. Iako postoji sve veća svijest o rizicima povezanim sa nesigurnom upotrebom IK tehnologija, još uvijek treba obaviti značajan posao. Stoga je presudno da roditelji i edukatori razgovaraju i odlučuju sa djecom i mladima o tome što je odgovarajuće i sigurno za njihovu upotrebu, kao i kako se odgovorno ponašati koristeći IK tehnologije.

U zajedničkom radu roditelji, edukatori, djeca i mladi mogu uživati blagodati IK tehnologija, istovremeno smanjujući moguće opasnosti za djecu i mlade.

Terminologija

Definicije u nastavku se uglavnom oslanjaju na postojeću terminologiju iz Konvencije o pravima djeteta, 1989. godine, kao i na terminologiju Međuagencijske radne grupe koja se bavi problemom seksualnog iskorištavanja djece datu u Terminološkim smjernicama o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, 2016⁶⁸ (Luksemburške smjernice), Konvencija Savjeta Evrope⁶⁹: Zaštita djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, 2012, kao i iz izvještaja *Global Kids Online*, 2019.⁷⁰

Adolescent

Adolescenti su lica starosti između 10 i 19 godina. Važno je napomenuti da adolescenti nisu obavezujući pojam prema međunarodnom pravu, a oni mlađi od 18 godina smatraju se djecom, dok se 19-godišnjaci smatraju odraslima osim ako je prag punoljetnosti niži prema ranije propisanom nacionalnom zakonu.⁷¹

Vještačka inteligencija

U najširem smislu, izraz se nejasno odnosi na sisteme koji su čista naučna fantastika (tzv. "jaka" vještačka inteligencija sa samosvjesnom formom) i sisteme koji su već operativni i sposobni za obavljanje vrlo složenih zadataka (prepoznavanje lica ili glasa, vožnja vozila – ovi sistemi su opisani kao „slaba“ ili „umjerena“ vještačka inteligencija).⁷²

Sistemi vještačke inteligencije

Sistem vještačke inteligencije je sistem zasnovan na mašini koji može, za određeni skup ciljeva koje definiše čovjek, davati predviđanja, preporuke ili odluke koje utiču na stvarno ili virtuelno okruženje, a osmišljeni su za rad na različitim nivoima autonomije.⁷³

Alexa

Amazon Alexa, poznat jednostavno kao Alexa, virtuelni je pomoćnik vještačke inteligencije koji je razvio Amazon. Sposoban je za glasovnu interakciju, reprodukciju muzike, pravljenje lista obaveza, postavljanje alarma, streaming podcastova, reprodukciju audio knjiga i pružanje informacija o vremenu, saobraćaju, sportu i drugim informacijama u stvarnom vremenu poput vijesti. Alexa takođe može kontrolisati nekoliko pametnih uređaja koristeći samog sebe kao sistem za automatizaciju kuće. Korisnici mogu proširiti Alexine mogućnosti instaliranjem "vještina" (dodatna funkcionalnost koju su razvili nezavisni dobavljači, koje se u drugim postavkama češće nazivaju aplikacijama poput programa za vremensku prognozu i audio karakteristika).⁷⁴

⁶⁸ Terminologija i semantika (2016), *Luksemburške terminološke smjernice za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja*, <http://luxembourguidelines.org/wp-content/uploads/2017/06/Terminology-guidelines-396922-EN.pdf>.

⁶⁹ Vijeće Evrope (2012), *Zaštita djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja: Konvencija Vijeća Evrope*, https://www.coe.int/t/dg3/children/1in5/Source/Lanzarote%20Convention_EN.pdf.

⁷⁰ Globalkidsonline.net (2019), *Done Right, Korištenje interneta može ubrzati proces učenja i savladavanja vještina*, <http://globalkidsonline.net/synthesis-report-2019/>.

⁷¹ UNICEF i ITU (2015), *Smjernice za kompanije o zaštiti djece na internetu*, https://www.itu.int/en/cop/Documents/bD_Broch_INDUSTRY_0909.pdf.

⁷² Vijeće Evrope (2020), *Što je vještačka inteligencija?*, <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/what-is-ai>.

⁷³ OECD (2019), *Preporuke Vijeća o vještačkoj inteligenciji*, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:hTtMv9k1ak8J:https://legalinstruments.oecd.org/api/print%3Fids%3D648%26lang%3Den+&cd=3&hl=en&ct=clnk&gl=ch&client=safari>.

⁷⁴ Amazon (2019), *Alexa Skills Kit zvanična web-stranica: Izgradite glasovne vještine*, <https://developer.amazon.com/en-US/alexa/alexa-skills-kit>.

Najbolji interes djeteta

Opisuje sve elemente potrebne za donošenje odluke u određenoj situaciji za određeno dijete ili grupu djece.⁷⁵

Dijete

U skladu sa članom 1. Konvencije o pravima djeteta, dijete je svako mlađi od 18 godina osim ako je prag punoljetnosti niži prema ranije propisanom nacionalnom zakonu.⁷⁶

Seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece

Opisuje sve oblike seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (CRC, 1989, čl. 34), npr. „(a) podsticanje ili prisiljavanje djeteta da se bavi bilo kojom nezakonitom seksualnom aktivnošću; (b) iskorištavanje djece za prostituciju ili druge nezakonite seksualne radnje; (c) izrabljivačka upotreba djece u pornografskim izvedbama i materijalima“, kao i „seksualni kontakt koji obično uključuje silu nad licem bez pristanka istog.“⁷⁷ Seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece se sve češće odvija preko interneta ili u vezi sa online okruženjem.⁷⁸

Seksualno (iskorištavanje i) zlostavljanje djece

Brza evolucija IK tehnologija stvorila je nove oblike seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece na digitalnoj mreži, koji se mogu odvijati virtuelno i ne moraju uključivati fizički susret licem u lice sa djetetom.⁷⁹ Iako pravni sistemi u velikom broju država još uvijek označavaju slike i video zapise djeteta seksualnog zlostavljanja kao „dječju pornografiju“ ili „nedolične slike djece“, ove smjernice se kolektivno odnose na subjekte kao materijal za seksualno zlostavljanje djece. Ovo je u skladu sa Smjernicama Komisije za širokopojasnu mrežu i odgovorom globalne saradnje u borbi protiv seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece "WePROTECT Global Alliance Model National Response".⁸⁰ Ovaj pojam preciznije opisuje sadržaj. Pornografija se odnosi na zakonitu, komercijalizovanu industriju, a kako luksemburške smjernice navode da upotreba ovog izraza:

„može (nenamjerno ili ne) doprinijeti smanjenju težine, banalizaciji ili čak legitimizaciji onoga što je zapravo seksualno zlostavljanje odnosno seksualno iskorištavanje djece [...] ovaj termin

⁷⁵ OHCHR (1990), *Konvencija o pravima djeteta*, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.

⁷⁶ UNICEF i ITU (2015), *Smjernice za kompanije o zaštiti djece na digitalnim platformama*, https://www.itu.int/en/cop/Documents/bD_Broch_INDUSTRY_0909.pdf

⁷⁷ Terminologija i semantika (2016), *Luksemburške terminološke smjernice za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja*, <http://luxembourgguidelines.org/wp-content/uploads/2017/06/Terminology-guidelines-396922-EN.pdf>.

⁷⁸ Terminologija i semantika (2016), *Luksemburške terminološke smjernice za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja*, <http://luxembourgguidelines.org/wp-content/uploads/2017/06/Terminology-guidelines-396922-EN.pdf>.

⁷⁹ Terminologija i semantika (2016), *Luksemburške terminološke smjernice za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja* <http://luxembourgguidelines.org/wp-content/uploads/2017/06/Terminology-guidelines-396922-EN.pdf> .;" UNICEF i Global Kids Online (2019), *Global Kids Online Komparativno izvješće*, <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20LAYOUT%20MAIN%20REPORT.pdf>.

⁸⁰ WePROTECT Global Alliance (2016),

Sprječavanje i borba protiv seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece (CSEA): A Model National Response., <https://static1.squarespace.com/static/5630f48de4b00a75476ecf0a/t/582ba50bc534a51764e8a4ec/1479255310190/WePROTECT+Global+Alliance+Model+National+Response+Guidance.pdf>; Broadband Commission (2019), *Child Online Safety: Minimiziranje rizika od online nasilja, zlostavljanja i iskorištavanja*, https://broadbandcommission.org/Documents/working-groups/ChildOnlineSafety_Report.pdf.

„dječja pornografija“ insinuira da se djela vrše uz pristanak djeteta i predstavljaju legitimni seksualni materijal.“⁸¹

Izraz materijal seksualnog zlostavljanja djece odnosi se na materijal koji predstavlja djela koja su seksualno nasilna odnosno izrabljivačka po dijete. To između ostalog uključuje materijale kojima se snima seksualno zlostavljanje djece od strane odraslih; slike djece uključene u seksualno eksplicitno ponašanje; polni organi djece kada se slike proizvode ili koriste prvenstveno u seksualne svrhe.

Djeca i mladi

Opisuje sva lica mlađa od 18 godina, pri čemu pojam "djeca", koja se u smjernicama takođe nazivaju i mlađom djecom, obuhvata sva lica mlađa od 15 godina i mlađa lica od 15 do 18 godina.

Online igračke

Online igračke se povezuju na internet pomoću tehnologija kao što su Wi-Fi i Bluetooth i obično rade zajedno sa pratećim aplikacijama kako bi djeci omogućile interaktivnu igru. Prema Juniper Research-u, tržište online igračaka u 2015. dostiglo je 2,8 milijardi USD, a predviđa se da će se do 2020. povećati na 11 milijardi USD. Ove igračke prikupljaju i čuvaju lične podatke od djece, uključujući imena, geolokaciju, adrese, fotografije, audio i video zapise.⁸²

Sajber maltretiranje, koje se naziva i on-line maltretiranje

Terminom sajber maltretiranje se opisuje namjerni agresivni čin koji su više puta izvršili grupa ili pojedinac koristeći digitalnu tehnologiju i ciljajući žrtvu koja se ne može lako braniti.⁸³ To obično uključuje „upotrebu digitalne tehnologije i interneta za objavljivanje štetnih informacija o nekome, namjerno dijeljenje privatnih podataka, informacija, fotografija ili video zapisa na štetan način, slanje prijetećih ili uvredljivih poruka (putem e-pošte, razmjene trenutnih poruka, chata, tekstova), širenje glasina i lažnih podataka o žrtvi ili njihovo namjerno isključivanje iz online komunikacije.“⁸⁴ To može uključivati direktne (poput čavljanja ili razmjene tekstualnih poruka), polujavne (poput objavljivanja uznemirujuće poruke na listi e-pošte) ili javne komunikacije (kao što je stvaranje web stranice posvećene ismijavanju žrtve).

⁸¹ Terminologija i semantika (2016), Luksemburške terminološke smjernice za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, <http://luxembourgguidelines.org/wp-content/uploads/2017/06/Terminology-guidelines-396922-EN.pdf>

⁸² Jeremy Greenberg (2017), *Opasne igre: Online igračke, COPPA, and Bad Security*, <https://georgetownlawtechreview.org/dangerous-games-connected-toys-coppa-and-bad-security/GLTR-12-2017/>.

⁸³ Anna Costanza Baldry, Anna Sorrentino i David P. Farrington (2019), *Cyber maltretiranje i cyber viktimizacija naspram roditeljskom nadzoru, praćenju i kontroli online aktivnosti adolescenata*, <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2018.11.0058>.

⁸⁴ Terminologija i semantika (2016), Luksemburške terminološke smjernice za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja <http://luxembourgguidelines.org/wp-content/uploads/2017/06/Terminology-guidelines-396922-EN.pdf> .; UNICEF i Global Kids Online (2019), *Global Kids Online Komparativno izvješće*, <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20LAYOUT%20MAIN%20REPORT.pdf>.

Sajber mržnja, diskriminacija i nasilni ekstremizam

„Sajber mržnja, diskriminacija i nasilni ekstremizam su različiti oblik sajber nasilja jer ciljaju kolektivni identitet, a ne pojedince [...] koji se često odnose na rasu, seksualnu orijentaciju, religiju, nacionalnost ili imigracioni status, pol/rod i politiku“. ⁸⁵

Digitalno građanstvo

Digitalno građanstvo se odnosi na sposobnost pozitivnog, kritičkog i kompetentnog uključivanja u digitalno okruženje, oslanjanja na vještine efikasne komunikacije i stvaranja, praktikovanje oblika društvene participacije koji poštuju ljudska prava i dostojanstvo odgovornom upotrebom tehnologije. ⁸⁶

Digitalna pismenost

Digitalna pismenost znači imati vještine potrebne za život, učenje i rad u društvu u kom se komunikacija i pristup informacijama sve više vrši putem digitalnih tehnologija poput internet platformi, društvenih medija i mobilnih uređaja. ⁸⁷ Uključuje jasnu komunikaciju, tehničke vještine i kritičko razmišljanje.

Digitalna otpornost

Ovaj pojam opisuje sposobnost djeteta da se emocionalno nosi sa povređivanjem na internetu. Digitalna otpornost uključivala je posjedovanje emocionalnih resursa potrebnih da bi se razumjelo kada je dijete na mreži u opasnosti, znalo šta učiniti kako bi zatražilo pomoć, naučilo iz iskustva i kako bi se oporavilo kada stvari krenu po zlu. ⁸⁸

Edukatori

Eduktor je lice koje sistematski radi na poboljšanju razumijevanja drugog lica o datoj temi. Uloga edukatora uključuje i one koji predaju u učionicama i neformalnije nastavnike kao na primjer one koji koriste platforme i usluge društvenih mreža za pružanje online informacija o bezbjednosti ili vode kurseve u zajednici ili školi kako bi djeci i mladima omogućili bezbjedan boravak na internetu.

Posao edukatora varira u zavisnosti od konteksta u kojem rade i starosnoj grupi djece i mladih (ili odraslih) koje žele obrazovati.

Upravnici

Opisuje sva lica koja su na položaju u rukovodećoj strukturi škole.

(Online) pedofilsko zblizavanje

(Online) pedofilsko zblizavanje, kako je definisano Luksemburškim smjernicama, odnosi se na postupak uspostavljanja odnosno izgradnje odnosa sa djetetom bilo lično ili korištenjem

⁸⁵ UNICEF and Global Kids Online (2019), *Global Kids Online uporedno izvješće*, <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20LAYOUT%20MAIN%20REPORT.pdf>.

⁸⁶ Vijeće Europe (datum?), *Digitalno građanstvo i edukacija o njemu*, <https://www.coe.int/en/web/digital-citizenship-education/home>.

⁸⁷ Sveučilište u zapadnom Sidneju-Claire Urbach (datum?), *Što je digitalna pismenost?*, https://www.westernsydney.edu.au/studysmart/home/digital_literacy/what_is_digital_literacy.

⁸⁸ Dr. Andrew K. Przybylski, et al. (2014), *Podijeljena odgovornost. Izvješće o izgradnji dječje otpornosti na digitalnoj mreži*, <https://parentzone.org.uk/sites/default/files/Building%20Online%20Resilience%20Report.pdf>.

interneta ili druge digitalne tehnologije za olakšavanje seksualnog kontakta na digitalnoj mreži nagovaranjem djeteta na seksualni odnos.⁸⁹ Postupak namijenjen namamljivanju djece na seksualno ponašanje ili razgovore sa ili bez njihovog znanja, ili postupak koji uključuje komunikaciju i socijalizaciju prestupnika i djeteta kako bi dijete učinili podložnim seksualnom zlostavljanju. Pojam zbližavanja nije definisan u međunarodnom pravu; neki pravni sistemi, uključujući Kanadu, koriste izraz „namamljivanje“.

Informacione i komunikacione tehnologije (IKT)

Informacione i komunikacione tehnologije opisuju sve informacione tehnologije kojima se ističe aspekt komunikacije. To uključuje sve usluge i uređaje za internetsko povezivanje, između ostalog računare, laptope, tablete, pametne telefone, igraće konzole, televizore i satove.⁹⁰ Pored toga, uključuje usluge kao što su radio, širokopojasni, mrežni hardver i satelitske sisteme.

Igranje online igrice

‘Online igranje’ se definiše kao igranje bilo koje vrste pojedinačne ili višenamjenske komercijalne digitalne igre putem bilo kog uređaja povezanog na internet, uključujući namjenske konzole, desktop kompjutere, laptope, tablete i mobilne telefone.

„Ekosistem online igara“ definisan je tako da uključuje gledanje drugih kako igraju video igre putem e-sporta, streaminga ili platforme za razmjenu video zapisa, što obično pruža mogućnost gledaocima da komentarišu ili komuniciraju s igračima i ostalim članovima publike.⁹¹

Kontrolni alati roditelja

Softver koji omogućava korisnicima, obično roditelju, da kontrolišu neke ili sve funkcije računara ili drugog uređaja koji se mogu povezati na internet. Takvi programi obično mogu ograničiti pristup određenim vrstama ili klasama web lokacija ili mrežnih usluga. Neki programi takođe pružaju opseg upravljanja vremenom, tj. uređaj se može postaviti tako da ima pristup internetu samo u određenim terminima. Naprednije verzije mogu snimati sve tekstove poslane ili primljene sa uređaja. Programi su obično zaštićeni lozinkom.⁹²

Roditelji i staratelji

Nekoliko internet stranica spominje roditelje uopšteno (na primjer na „na roditeljskoj stranici“ i odnosi se na „roditeljsku kontrolu“). Stoga bi moglo biti korisno definisati osobe koji bi u idelnom slučaju trebali osnažiti djecu da maksimizuju svoje mogućnosti na mreži, obezbijedili da djeca i mladi koriste Internet stranice sigurno i odgovorno i daju saglasnost za pristup određenim Internet stranicama. U ovom dokumentu, termin „roditelji“ označava svakoga (isključujući edukatore) ko snosi zakonsku odgovornost za dijete. Roditeljska odgovornost se razlikuje od zemlje do zemlje kao i zakonska roditeljska prava.

⁸⁹ Terminologija i semantika (2016), Luksemburške terminološke smjernice za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, <http://luxembourguidelines.org/wp-content/uploads/2017/06/Terminology-guidelines-396922-EN.pdf>

⁹⁰ UNICEF i ITU (2015), Smjernice za kompanije o zaštiti djece na digitalnim mrežama, https://www.itu.int/en/cop/Documents/bD_Broch_INDUSTRY_0909.pdf.

⁹¹ UNICEF (2019), Dječja prava i online igranje: Prilike i izazovi za djecu i kompanije, https://www.unicef-irc.org/files/upload/documents/UNICEF_CRBDigitalWorldSeriesOnline_Gaming.pdf.

⁹² UNICEF i ITU (2015), Smjernice za kompanije o zaštiti djece na digitalnim mrežama, https://www.itu.int/en/cop/Documents/bD_Broch_INDUSTRY_0909.pdf.

Lični podaci

Pojam opisuje informacije o osobi koje se mogu pojedinačno identifikovati i koje se prikupljaju online. To uključuje puno ime i prezime, kontakt podatke poput kućne adrese i adrese e-pošte, brojeve telefona, otiske prstiju ili materijala za prepoznavanje lica, brojeve osiguranja ili bilo koji drugi faktor koji omogućava fizičko ili online kontaktiranje ili lokalizaciju osobe. U ovom kontekstu se odnosi i na sve informacije o djetetu i njegovoj pratnji koje pružaoци usluga prikupljaju na mreži, uključujući povezane igračke i Internet stvari kao i bilo koju drugu tehnologiju povezanu na internet.

Privatnost

Privatnost se često mjeri u smislu dijeljenja ličnih podataka na mreži, posjedovanja javnog profila na društvenim mrežama, dijeljenja informacija sa ljudima koje su djeca upoznala na mreži, korištenja postavki privatnosti, dijeljenja lozinki sa prijateljima, brige o privatnosti.⁹³

Sexting

Sexting se obično definiše kao slanje, primanje ili razmjena vlastito proizvedenog seksualnog sadržaja, uključujući slike, poruke ili video zapise putem mobilnih telefona odnosno interneta.⁹⁴ Stvaranje, distribucija i posjedovanje seksualnih slika djece je nezakonito u većini zemalja. Ako se otkriju seksualne slike djece, odrasli ih ne bi trebalo da gledaju. Dijeljenje seksualnih slika između odrasle osobe i djeteta uvijek predstavlja krivično djelo, a može doći i do dijeljenja takvih slika između djece pri čemu je potrebno preduzeti radnje da se ovo dijeljenje prijavi, a podijeljene slike uklone.

Seksualno iznuđivanje djece (engl. sextortion)

Seksualno iznuđivanje opisuje „ucjenjivanje lica uz pomoć vlastitih slika tog lica kako bi se od istog iznudile seksualne usluge, novac ili druge koristi pod prijetnjom dijeljenja materijala mimo pristanka prikazanog lica (npr. objavljivanje slika na društvenim mrežama)”.⁹⁵

Internet stvari

Internet stvari predstavlja sljedeći korak ka digitalizaciji društva i ekonomije, gdje su predmeti i ljudi međusobno povezani komunikacionim mrežama i izvještavaju o svom statusu odnosno okruženju.⁹⁶

⁹³ Komisija za trgovinu SAD (1998), *Zakon o zaštiti privatnosti djece na digitalnim mrežama*, <https://www.ecfr.gov/cgi-bin/text-idx?SID=4939e77c77a1a1a08c1cbf905fc4b409&node=16%3A1.0.1.3.36&rgn=div5>.

⁹⁴ Terminologija i semantika (2016), Luksemburške terminološke smjernice za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, <http://luxembourgguidelines.org/wp-content/uploads/2017/06/Terminology-guidelines-396922-EN.pdf>

⁹⁵ Terminologija i semantika (2016), Luksemburške terminološke smjernice za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, <http://luxembourgguidelines.org/wp-content/uploads/2017/06/Terminology-guidelines-396922-EN.pdf>

⁹⁶ Ntantko (2013), *Internet stvari, jedinstveno digitalno tržište*, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/internet-of-things>.

URL

Skraćenica od „jedinstveni lokator resursa“ (engl. *uniform resource locator*), što je adresa internetske stranice.⁹⁷

Virtuelna stvarnost

Virtuelna stvarnost je upotreba računarske tehnologije za stvaranje efekta interaktivnog trodimenzionalnog svijeta u kom objekti imaju osjećaj prostorne prisutnosti.⁹⁸

WI-FI

Wi-Fi (engl. *Wireless Fidelity*) je grupa je tehničkih standarda koji omogućavaju prenos podataka putem bežičnih mreža.⁹⁹

⁹⁷ UNICEF i ITU (2015), *Smjernice za kompanije o zaštiti djece na digitalnim mrežama*, https://www.itu.int/en/cop/Documents/bD_Broch_INDUSTRY_0909.pdf.

⁹⁸ NASA (date?), *Virtuelna stvarnost*, na: <https://www.nasa.gov/Software/VWT/vr.html>.

⁹⁹ Komisija za trgovinu SAD (1998), *Zakon o zaštiti privatnosti djece na digitalnim mrežama*, <https://www.ecfr.gov/cgi-bin/text-idx?SID=4939e77c77a1a1a08c1cbf905fc4b409&node=16%3A1.0.1.3.36&rgn=div5>.

Smjernice za roditelje i edukatore o bezbjednosti djece na internetu

With the support of:

**Međunarodna
telekomunikacijska unija**

**Place des Nations
CH-1211 Geneva
20
Switzerland**

ISBN: 978-92-61-30471-3

9 789261 304713

Objavljeno u Švajcarskoj
Ženeva, 2020
Fotografije: Shutterstock

